

**La ciutat invisible:
allò que no veiem
està canviant
la metròpoli**

**Alessandro
Balducci**

Posar al descobert el que s'amaga sota la superfície visible de les ciutats, aquells elements que passen desapercebuts i que amenacen

l'habitabilitat i la cohesió, permetria configurar una agenda política urbana que equilibrés l'espai físic de la ciutat (*urbs*) amb la comunitat que l'habita (*civitas*). És urgent evolucionar cap a una governança que abasti la perifèria, desatesa a causa dels límits administratius, i cap a una planificació urbana que transcendeixi els mers beneficis de les empreses privades.

El número 57 dels *Annali* de la Fundació Giangiacomo Feltrinelli¹ està dedicat a la ciutat. En aquest article, m'agradaria compartir les reflexions i el viatge que ens van dur a elaborar-lo. Els *Annali*, la principal publicació de la Fundació Feltrinelli, tenen com a objectiu seleccionar cada any un tema clau del debat públic. Es tracta d'un llibre l'editor del qual és nomenat quasi tres anys abans de la data de publicació.

Després de descartar diverses idees, finalment vaig proposar que aquest número es titulés *La ciutat invisible*, ja que m'interessava explorar les dimensions que es troben sota la superfície de la ciutat i que n'estan canviant el funcionament quotidià. Es tractava d'una referència explícita al famós llibre d'Italo Calvino *Les ciutats invisibles*, i la publicació el 2023 coincidia amb el centenari del naixement del gran escriptor. El terme *invisible* no només fa referència a allò que no veiem perquè és difícil de percebre, sinó també a allò que deliberadament no es veu o que s'oculta perquè abordar-ho exigiria prendre decisions difícils i radicals.

Les ciutats estan canviant ràpidament d'una manera molt profunda i, potser després de l'èxit innegable que han experimentat en els últims 50 anys (només cal veure la superació de la crisi urbana dels anys setanta relacionada amb la desindustrialització), s'enfronten de nou a un futur incert. Molts dels fenòmens que les estan transformant són invisibles. Per entendre aquests canvis, cal aprofundir i examinar la coevolució de dimensions urbanes que normalment s'analitzen per separat, sovint sense tenir en compte la influència i l'impacte mutus en l'espai i la societat. Així doncs, em vaig proposar identificar els temes més rellevants seguint aquest enfocament i vaig seleccionar les diverses col·laboracions d'aquesta edició dels *Annali*. En el regne de l'invisible, destaquen dos grans temes que formen part d'un mateix àmbit: el canvi climàtic i la salut.

Les ciutats són responsables de produir el 70% de les emissions que alteren el clima i, per tant, contribueixen en bona part al canvi climàtic. L'any 2023 això es va traduir en l'estiu més calorós mai registrat, precipitacions extremes, inundacions i sequeres prolongades. Més enllà d'aquestes emergències evidents, el canvi climàtic sovint roman invisible, i va soscavant de manera contínua la salut de les ciutats i la vida al planeta. Els efectes són molt desiguals entre els diversos grups de població, i veiem que les mesures que adopten les ciutats per mitigar-los o adaptar-s'hi encara són excessivament tímides.

La salut és una altra gran preocupació. A les ciutats es concentren la majoria de les malalties, a causa de la contaminació i altres factors relacionats amb l'estil de vida, però també és on s'ofereix el millor accés als serveis sanitaris. Els ingressos i el nivell educatiu estan estretament relacionats amb la salut, tal com demostren nombrosos estudis. Els ciutadans amb menys ingressos es traslladen de zones urbanes pròsperes a zones més empobrides i marginals on l'esperança de vida disminueix. La pandèmia del 2020 va ser una prova de foc i va fer evident l'impacte perjudicial que va suposar haver de passar de manera radical d'una atenció preventiva basada en la comunitat a un tractament en

Alessandro Balducci

És professor titular de Planificació Urbana i Polítiques Urbanístiques al Departament d'Arquitectura i Estudis Urbans al Politecnico di Milano, d'on ha sigut vicerector. També ha estat conseller de Planificació Urbana a l'Ajuntament de Milà. Ha presidit l'Association of the European Schools of Planning, l'Urban@it - National Center for Urban Policy Studies i la Italian Society of Urban Planners. És autor o editor de 22 llibres i nombrosos articles i assajos sobre planificació urbana i canvi urbà, entre els quals trobem *Post-Metropolitan Territories: Looking for a New Urbanity* (Routledge, 2017), *Situated Practices of Strategic Planning* (Routledge, 2017), *Risk and Resilience* (Springer, 2020) i *Cities Learning from a Pandemic. Towards Preparedness* (Routledge, 2022). Recentment, ha editat el número 57 dels *Annali* de la Fundació Giangiacomo Feltrinelli, titulat *La città invisibile. Quello che non vediamo sta cambiando le metropoli* (Feltrinelli, 2023).

Nota

1. Els *Annali* és una publicació de la qual he estat editor. Tot i que no anomenaré individualment tots els autors dels capítols del llibre, alguns d'ells són: Roberto Mezzalama per a "Canvi climàtic"; Simona Giampaoli per a "Salut"; Giovanni Azzone, Piercesare Secchi i Mara Ferreri per a "Digitalització"; Costanzo Ranci, Flavia Martinelli, Paola Piscitelli i Paolo Perulli per a "Poblacions", i Valeria Fedeli, Mike Rako, Tuna Tasan-Kok, Pierre Filion, Matteo Colleoni, Agostino Petrillo i Claudio Calvaresi per a "Dimensió espacial". Per acabar, vull esmentar Giovanni Hanninen, que hi va contribuir amb un assaig fotogràfic.

hospitals. Aquest canvi va posar de manifest les deficiències d'un sistema sanitari que no estava preparat per a la ràpida propagació de la covid-19.

Un segon àmbit fa referència a una altra dimensió poc visible: la digitalització, que impregna totes les activitats, des de la producció fins al consum i l'oci. Ha desencadenat unes transformacions profundes en l'economia de les ciutats, i ha donat lloc a un volum de dades sense precedents. Tanmateix, aquesta riquesa d'informació ha permès el desenvolupament d'algoritmes que han impulsat l'aparició de l'economia de plataformes. Es tracta de nous models de negoci que tenen la capacitat de remodelar els serveis privats des de dins i d'influir en les polítiques públiques. Les transformacions provocades per la digitalització es caracteritzen per una gran ambigüitat: alhora que obren noves oportunitats, també provoquen el desplaçament d'altres, com l'impacte d'Airbnb en el mercat del lloguer d'immobles o l'efecte del comerç electrònic en les botigues locals. Molts consideren que aquest canvi discret de les regles del joc és fins i tot més profund que la revolució industrial, però que encara no se'n coneix l'impacte.

Un tercer aspecte de la invisibilitat afecta les poblacions. Els avenços mèdics han provocat canvis en l'esperança de vida, fet que es tradueix en un augment del nombre de persones de més de 85 anys que, si bé abans eren ateses per familiars, ara viuen aïllades a casa i passen desapercebudes per una ciutat i un sistema de serveis que han d'experimentar canvis profunds per donar-los cabuda. I a la inversa, a l'altre extrem de l'espectre hi trobem els joves, especialment els fills de famílies migrants, invisibilitzats pels seus drets de ciutadania, que sovint els són negats. La causa d'això són unes polítiques miops que impedeixen la inclusió d'una generació que, si tot fos diferent, podria injectar dinamisme tant a la ciutat com a la societat.

Amb tot, la qüestió de l'exclusió també s'estén a dimensions més àmplies en els processos de polarització que remodelen les relacions entre els grups socials dins de la ciutat. Aquesta transformació difereix significativament del passat, marcat per l'erosió de la classe mitjana i l'aparició d'una població gairebé invisible en la qual es troben *riders* (o repartidors), cuidadores, treballadores de la llar i personal de neteja, manteniment o logística. Això contrasta amb un petit cercle de població amb ingressos alts vinculats a les finances i a grans xarxes mundials.

Canvis profunds en les infraestructures

La quarta dimensió està relacionada amb la transformació de l'espai. La ciutat s'ha estès pel territori fins a convertir-se en una vasta regió urbana. Malgrat això, la ciutat real és invisible per a la política. Els òrgans de govern continuen cenyint-se als límits administratius del segle XIX i són incapaços d'abordar els nous problemes que sorgeixen i evolucionen en nivells diferents.

La planificació urbana cada cop ha necessitat més la iniciativa privada, a causa de les crisis financeres locals i de la pressió perquè les

administracions adoptin enfocaments empresarials que millorin la competitivitat urbana. El gran problema de la crisi immobiliària posa de manifest el fracàs d'abordar dificultats estructurals exclusivament mitjançant la captació d'una part del valor generat a través d'iniciatives privades.

Les infraestructures de la ciutat han experimentat canvis profunds, però invisibles, que han permès la regionalització urbana i que, gràcies a la digitalització, han ampliat enormement les possibilitats d'interconnectivitat i eficiència. Aquestes infraestructures s'han convertit en dipòsits invisibles de coneixement i en protagonistes de la governança urbana. També tenen un paper en la mobilitat, que encara depèn en excés de l'automòbil, mentre que els mitjans de transport més sostenibles lluiten per guanyar visibilitat entre els responsables polítics.

Les perifèries continuen sent invisibles malgrat els canvis en la ubicació i composició. Com invisibles són també, en aquest context, les nombroses iniciatives d'organitzacions comunitàries ascendents que aborden problemes com l'exclusió, l'abandonament i altres preocupacions perifèriques. Aquestes organitzacions, que ens serveixen de fars per a l'esperança, utilitzen les xarxes digitals d'una manera diferent de com ho fa l'economia de plataformes. Continuen sent invisibles perquè no es reconeixen com a recursos potencials per a la regeneració, tot i poder ser-ho.

El gran problema de la crisi immobiliària mostra el fracàs d'abordar dificultats estructurals exclusivament mitjançant la captació de valor d'iniciatives privades.

La manca de decisions radicals

En l'assaig final del llibre, reflexiono sobre les implicacions d'aquestes múltiples dimensions de la invisibilitat per a les polítiques urbanes. Abordar el tema del canvi climàtic exigeix prendre decisions molt més radicals que les que s'estan debatent actualment.

Hi trobaríem, per exemple, l'abandonament dels combustibles fòssils, el replantejament de la mobilitat urbana per reduir la dependència del cotxe privat, el foment dels boscos urbans i la renaturalització de les illes de calor, i la readaptació dels edificis, començant per les zones més perifèriques i econòmicament més desafavorides de la ciutat, ja que són les més vulnerables als efectes adversos del canvi climàtic.

Tot i que cadascuna d'aquestes mesures apareix de manera esporàdica a les agendes de les ciutats, és l'aplicació col·lectiva la que pot repercutir significativament en l'habitabilitat urbana i contribuir a mitigar l'escalfament global.

Gran part del que és necessari per fer front al canvi climàtic és també essencial per abordar un altre gran problema urbà: la salut. Això inclou netejar l'aire, reverdir la ciutat i promoure una mobilitat activa i saludable. Cada cop es reconeix més la importància de tornar a la prevenció en lloc de centrar-nos només en la solució, tal com ens va demostrar la pandèmia, i s'hauria de començar per les zones amb més dificultats

socioeconòmiques, on els nivells de renda i d'estudis són més baixos. Les “cases comunitàries” finançades pels fons Next Generation de la Unió Europea no són mers edificis, sinó que han de servir per construir una ciutat més saludable.

Es poden aprofitar grans sinergies per impulsar el creixement de ciutats mitjanes ben connectades a un eix central i rehabilitar els suburbis d'una altra manera.

Les reflexions sobre la digitalització indiquen que tot el sistema de serveis pot evolucionar si ens beneficiem dels coneixements de les plataformes digitals, que creen perfils dels comportaments dels usuaris per aprofitar oportunitats de negoci. Aquesta elaboració de perfils també pot facilitar

el desenvolupament de “polítiques de precisió” per als serveis, similars al concepte de “medicina de precisió”, adaptades a una població cada cop més diversa i amb necessitats variables.

Hi ha repercussions socials importants que requereixen una governança i una regulació eficaces, sobretot pel que fa al mercat del lloguer, el comerç i altres activitats que demanen transicions conscients.

Però la digitalització també presenta oportunitats interessants. El canvi ràpid a activitats en remot que va exigir la pandèmia ha obert noves oportunitats, tot i que encara no siguin del tot visibles. Això inclou avenços en l'ensenyament superior, l'assistència sanitària i el tercer sector, així com el potencial per a una millor distribució de les activitats entre les zones centrals i perifèriques de les regions urbanes. Mantenir l'equilibri entre les activitats presencials i a distància podria contribuir a reduir la polarització i a ampliar els límits de la ciutat de manera que inclogués les zones perifèriques. Gràcies a la possibilitat de treballar des de casa, aquestes zones podran deixar de ser merament residencials i es podran convertir en comunitats on la gent, alliberada dels costos de desplaçament i de les limitacions de temps, pugui trobar oportunitats d'oci i compromís comunitari.

Per tant, es poden aprofitar grans sinergies per impulsar el creixement de ciutats de mida mitjana que estiguin ben connectades a un eix central i rehabilitar els suburbis metropolitans d'una altra manera. Actualment, només algunes grans empreses ho han vist com una oportunitat puntual, tot i que podria convertir-se en una estratègia arreu del territori.

Desenvolupar noves polítiques per a una població envellida implica abordar el problema de la gent gran atrapada a casa seva. Això es pot fer a través d'iniciatives adreçades a oferir habitatges adequats, edificis sense barreres i barris que tinguin serveis bàsics als quals es pugui arribar a peu.

Pel que fa a la participació dels joves, ha de començar per reconèixer les seves aspiracions i drets com a protagonistes de la vida urbana. Això vol dir crear eixos on puguin participar en el disseny de l'espai urbà.

També ens hem d'ocupar del grup social format pels treballadors i treballadores dels serveis essencials que van tenir un paper vital durant la pandèmia, com ara els repartidors, les cuidadores, i el personal de logística, assistència sanitària i infraestructures. Molts tenen

dificultats per accedir a un habitatge assequible, la qual cosa els obliga a fer llargs desplaçaments o a dependre d'una infraestructura de serveis poc adaptada a les seves necessitats.

Formes innovadores de governança

Aquí hi ha una clara connexió amb la necessitat de trobar formes innovadores de governança per a la ciutat real, que abasti grans regions urbanes sovint desateses a causa dels límits administratius. Qüestions essencials com la qualitat de l'aire, l'habitatge i les polítiques de mobilitat han d'abordar-se de manera eficient en aquest nivell.

El problema del cost excessiu de l'habitatge al centre de les ciutats es podria pal·liar a una escala més gran si el transport regional fos més còmode i eficient. Més enllà de les zones amb una gran pressió immobiliària, els preus baixen considerablement, però els serveis de transport inadequats impedeixen que la gent aprofiti aquesta diferència de preus, ja que els obliguen a suportar llargs desplaçaments que els esgoten el temps i els recursos econòmics.

Necessitem una estratègia de planificació urbana que transcendeixi la simple extracció de beneficis de les empreses privades. En comptes d'això, s'haurien d'identificar i tractar les qüestions fonamentals i els grans interrogants als quals han de fer front les ciutats, començant per la problemàtica cada cop més urgent de l'habitatge "assequible".

La persistència del "problema de la perifèria" en totes les ciutats ens ha de dur a prendre consciència que la intervenció en les zones perifèriques no pot dependre únicament del finançament esporàdic o excepcional del govern nacional de torn o de fons europeus. Les administracions locals s'han de comprometre a desenvolupar projectes en les

---

La intervenció en les zones perifèriques no pot dependre únicament del finançament esporàdic o excepcional del govern nacional de torn o de fons europeus.

zones més desfavorides, fins i tot si no hi ha finançament, mitjançant la implicació de diverses parts interessades i de les associacions àmpliament vinculades a la comunitat, però sovint invisibles per als responsables polítics. La xarxa digital pot servir de plataforma per fomentar la col·laboració entre una administració

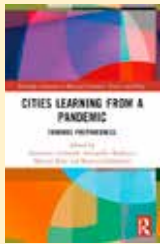
capacitadora i les iniciatives de base que s'ocupen del que és invisible.

En conclusió, les anàlisis i reflexions d'aquest número dels *Annali* titulat *La ciutat invisible* ens condueixen envers dues direccions. En primer lloc, posen al descobert el que s'amaga sota la superfície visible de la ciutat: elements que, com que passen desapercebuts, amenacen l'habitabilitat i la cohesió. Treure'ls a la superfície no només pot ajudar-nos a contrarestar aquestes amenaces, sinó també a configurar una agenda política urbana que equilibri l'espai físic de la ciutat (*urbs*) amb la comunitat que l'habita (*civitas*).

En segon lloc, és necessari desenvolupar un enfocament de disseny que superi les vacil·lacions basades en un realisme excessiu o en la

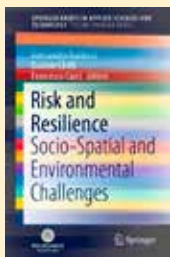
dependència de les limitacions financeres. Cal valentia per imaginar un futur que integri les diverses dimensions necessàries per construir una ciutat habitable i justa. Si bé hem de fer front a la realitat i assegurar els recursos financers, sense una visió audaç del projecte estem mancats d'una direcció clara cap endavant.

Si em permeteu afegir els meus pensaments, això també sembla reflectir el sentiment que va inspirar Italo Calvino per escriure la seva obra mestra *Les ciutats invisibles*. M'agradaria acabar amb les seves paraules.

Cities Learning from a Pandemic

Simonetta Armondi,
Alessandro Balducci, Martina
Bovo i Beatrice Galimberti (ed.)
Routledge, 2022

Risk and Resilience

Alessandro Balducci, Daniele
Chiffi i Francesco Curci (ed.)
Springer, 2020

Post-Metropolitan Territories

Alessandro Balducci, Valeria
Fedeli i Francesco Curci (ed.)
Routledge, 2017

“Què és la ciutat avui, per a nosaltres? Diria que he escrit alguna cosa semblant a un últim poema dedicat a la ciutat, en un moment en què cada cop és més difícil viure-hi. Sembla, en efecte, que ens acostem a un període de crisi de la vida urbana; i *Les ciutats invisibles* és com un somni nascut del cor de les ciutats inhabitables que coneixem. Avui en dia, es parla amb la mateixa insistència de la destrucció de l'entorn natural i de la fragilitat dels sistemes tecnològics a gran escala (que poden provocar una mena de reacció en cadena d'avaries, i paraitzar metròpolis senceres). La crisi de la ciutat desmesurada és l'altra cara de la crisi del món natural. La imatge de la 'megalòpolis' —la ciutat interminable i indiferenciada que cobreix sense fi la superfície de la Terra— també domina el meu llibre. Però ja hi ha nombrosos llibres que profetitzen catàstrofes i apocalipsis: escriure'n un altre seria superflu i, de totes maneres, seria contrari al meu temperament.”

Italo Calvino, presentació de *Les ciutats invisibles*, 1972.

Europa i el virus del passat

**Gueorgui
Gospodínov**

A finals de l'any 2019 vaig acabar la meua novel·la *El refugi del temps*, una distopia a curt termini sobre allò que podria succeir a Europa d'aquí a uns vint anys i que hauríem d'intentar evitar. El dia que el llibre va sortir a la venda, a principis de la primavera del 2020, totes les llibreries van tancar perquè havien començat la pandèmia i el primer confinament. La distopia començava a realitzar-se. Quatre anys més tard, després dels resultats de les darreres eleccions europees, el continent fa l'efecte d'una distopia.

“I llavors el passat va sortir a conquerir el món...

Sí, el passat s'encomana i el virus s'anava escampant. Però això no era el més estrany, sinó que, per acabar-ho d'adobar, hi havia soques que mutaven a una velocitat vertiginosa i destruïen qualsevol mena d'immunitat. Europa es pensava que, després d'haver perdut l'oremus diverses vegades al llarg del segle xx, era totalment immune a determinades febres, a les bogeries nacionalistes, etc., però en realitat va ser dels primers llocs a capitular.

No es moria ningú, si més no al principi, però el virus anava actuant. No se sabia si es contagiava per aerosols, si quan, per exemple, algú deia frases com 'Alemanya (o França o Polònia) per sobre de tot', 'Hongria per als hongaresos' o 'Bulgària en Tres Mars', les gotes de saliva que deixava anar podien escampar-lo. El virus del passat es propagava més ràpidament a través de l'oida i la vista.”

A *El refugi del temps*, l'auge del nacionalisme i les convulsions internes que sacsegen Europa fan que la Unió Europea prengui una decisió: que cada país organitzi un referèndum per tal d'escollir la seva dècada més feliç del segle xx i tornar-hi. Tanmateix, és que el passat és un refugi prou segur? On dormita el seu monstre discret? Què passa quan apareixen els traficants del passat i la nostàlgia es converteix en una arma? Sobre tot això vaig mirar de reflexionar en aquesta novella juntament amb el meu protagonista, en Gaustí.

Ara, però, haig de sortir de la novella per entrar en el que està succeint aquests darrers dies a Europa. Abans de res, cal dir que és obvi que no es tracta de quelcom que hagi començat tot just ara. Si hagués de proposar una data aproximada i relativament precisa, en situaria l'inici entre els anys 2014 i 2016. L'any 2014 Rússia es va annexionar Crimea mitjançant un primer fals referèndum del passat. Europa es va remoure mentre dormia perquè va sentir que passava alguna cosa, però encara tenia ganes de dormir una estona més. Després, l'any 2016, lluny d'Europa es va produir un dels dos esdeveniments més importants dels darrers temps per a ella: Donald Trump va ser escollit president dels Estats Units.

Recordo que em vaig assabentar de la notícia de bon matí. La meva filla dormia a l'habitació del costat i nosaltres miràvem a la pantalla de l'ordinador els quadrats blaus i vermells al mapa dels EUA. Al principi hi havia esperança, però després es va esvaïr. Quan van proclamar la victòria oficial de Trump, la meva dona es va posar a plorar en silenci per no despertar la meva filla, i jo vaig sentir aquella impotència de quan veus que passa una monstruositat i no hi pots fer res.

Sabia que aquell monstre no es quedaria a l'altre costat de l'Atlàntic, que a partir de llavors ens afectaria d'una manera personal i física. Sabia que aquell monstre devoraria un futur ja en si mateix fràgil, i no només el de la meva generació. Potser l'esdeveniment més important i preocupant per a Europa va tenir lloc a finals de la tardor de l'any 2016,

© Tihomira Krumova

Gueorgui Gospodínov

(Iàmbol, Bulgària, 1968). És l'autor de la novel·la *El refugi del temps*, premi Internacional Booker Prize, publicada en més de 35 llengües. Obres anteriors, com *Novela natural* i *Física de la tristesa*, també han estat reconegudes internacionalment. Ha publicat diversos llibres de relats breus, poesia, no-ficció, teatre, la novel·la gràfica *The Eternal Fly*, el llibret de l'òpera *Space Opera*, guions i projectes de vídeo social. Ha guanyat el Premio Strega Europeo (2021), el Usedom Literature Prize (2021), l'Angelus Central European Literature Award (2019) i el Jan Michalski Prize (2016), entre d'altres. La seva narrativa està compromesa amb la memòria del passat recent de l'Europa de l'Est i les ansietats d'Europa i la resta del món.

a milers de quilòmetres de distància. Perquè l'elecció de Trump va donar via lliure a la força i va escampar la convicció que el món també podia funcionar d'aquella manera: amb l'agressió i el cinisme, amb la falsificació completa de la realitat i amb promeses sobre la tornada a un passat gloriós.

Potser vam assumir massa a la lleugera que la memòria del mal ens protegiria de noves catàstrofes.

El segon esdeveniment que va sacsejar Europa l'any 2016 va ser, és clar, el Brexit, amb el qual la idea, plantejada per Daniel Defoe, que es pot sobreviure sol en una illa com Robinson Crusoe es va imposar sobre la que expressa John Donne al seu vers: "Cap home és una illa, complet en si mateix". Altra vegada, en essència aquest referèndum era un referèndum del passat. I, finalment, va començar la guerra de Rússia contra Ucraïna. Ja el primer dia vaig tenir l'oportunitat d'escriure que es tractava d'una guerra pel passat. Després dels referèndums del passat i dels predicadors del passat, arribaven les guerres pel passat.

L'enorme dèficit de futur

Per què, avui dia, el passat creix per tot arreu? Una possible resposta és l'enorme dèficit de futur que hi ha. Tots hem de viure en algun lloc. Si el futur és obscur, incert, i el present és inquietant i esmunyedís, només ens queda el refugi del passat. Allà no hi queien bombes, l'apocalipsi climàtica semblava xerrameca de gent estranya, no hi havia cap pandèmia i, el més important, hi havia una abundància de futur.

El futur era una ideologia, com a mínim al país d'on vinc. Les reserves inexhauribles de futur havien de garantir el compliment de totes les promeses ideològiques del sistema que hi havia aleshores. Com que aquestes reserves de futur no van trigar a exhaurir-se, ara les noves ideologies i els seus predicadors ens prometen la mateixa felicitat i la mateixa grandesa inexhauribles, però en el passat. El passat ja és la nova ideologia, i encara més: el passat és el nou futur. No serveix de res que recordem Heràclit i la seva sentència: "Cap home es pot banyar dues vegades al mateix riu". Ens banyarem al riu del passat tants cops com ens vingui de gust.

La segona hipòtesi per explicar aquesta inundació de passat és l'Alzheimer col·lectiu en què ens estem endinsant. La gent que té una memòria directa, per exemple, de la Segona Guerra Mundial, i en pot donar testimoni, s'ha convertit en una minoria: els qui recordaven amb el seu cos els horrors d'aquella guerra ja no hi són. Potser vam assumir massa a la lleugera que havíem construït per sempre més una memòria del mal, i que aquella memòria romandria intacta tant als museus com als llibres, que ens protegiria de noves catàstrofes com si es tractés d'un encanteri. Amb les guerres que han esclatat a diversos llocs del planeta ens adonem que no és així.

La memòria és un múscul: també cal exercitar-la cada dia. Una manera de fer-ho és a través de la narració. Quan la foguera de la memòria comença a afeblir-se, la llopada del passat es va apropant més i més. "Com menys memòria, més passat", diu en Gaustí a *El refugi del temps*. Per això

recordem: no pas per viure en el passat, sinó per mantenir el passat en el passat. I per alliberar espais en el futur.

Hi ha una altra qüestió de la qual són ben conscients els qui s'ocupen de les ciències de la memòria. Una de les primeres coses que es perd amb la memòria és el futur. Els malalts d'amnèsia no només obliden el que ja s'ha esdevingut, sinó que són incapaços de fer plans fins i tot de cara al futur més pròxim. De fet, el que s'esvaeix primer quan es perd la memòria és la mateixa noció de futur.

Així doncs, quan oblidem i no exercitem el múscul de la memòria deixem un buit en el futur que els nous populistes omplen amb un succedani del passat. Així sorgeix “la indústria lleugera de la memòria, un passat fet de materials lleugers, una memòria de plàstic acabada de sortir de la impressora en tres dimensions”.

Què és el que fa que la gent adopti aquestes ideologies com a pròpies? Els votants dels partits nacionalistes tenen un perfil heterogeni, amb diverses edats i graus de formació. Tanmateix, predominen els habitants de ciutats més petites a Bulgària o de la part oriental del país a Alemanya. Em sembla que cal parlar sobre qüestions que no apareixen als sondejos fets abans dels comicis o a peu d'urna i que no estem avesats a examinar. La nostra tasca com a escriptors consisteix justament a endinsar-nos en aquestes qüestions no representades, no quantificades i difícils de calcular.

Em refereixo a la insatisfacció creixent, una insatisfacció que s'estén en diverses direccions i que tot sovint no es mostra d'una manera definida: la insatisfacció amb l'entorn, amb les relacions que estableix l'individu amb el món, amb el món mateix, amb la gent que ens envolta, amb les elits, amb les diferències en els nivells de benestar. La visibilitat que ofereixen els nous mitjans només contribueix a potenciar aquesta insatisfacció. Crec que aquesta insatisfacció i aquesta ràbia (insisteixo, sense que ni tan sols tinguin uns contorns precisos, la qual cosa encara les fa més perilloses) es van covant en el fons de la societat contemporània. I és allà on llencen les seves sondes els populistes i els polítics de dretes, sense preocupar-se del que brollarà a la superfície: si petroli o lava.

En la insatisfacció i la ràbia llencen les seves sondes els populistes i els polítics de dretes.

El nacionalisme com a refugi i elevació

La insatisfacció, la ràbia latent i la inseguretats troben com a mínim dues promeses importants en el nacionalisme: la d'un refugi i la d'una elevació. Sí, d'una elevació, allò que dona una sublimitat, una causa i un horitzó a la vida quotidiana. El nacionalisme uneix, et posa a l'abast un refugi contra la inseguretats d'aquest món que multiplica de manera amenaçadora les identitats, els rols socials i els gèneres; que t'ho vol prendre tot (o això et fan creure); que et vol robar i utilitzar; que busca riure's de tu i convertir-te en una nullitat sense passat, orgull ni història.

Amb el sorgiment dels estats nació —i fins i tot abans— les institucions i l'educació senceres anaven encaminades a aplegar tot el que

era nacional i elevat, a construir un cànon nacional; a ventar la flama eterna de l'heroisme, la qual pot il·luminar fins i tot l'existència anònima de l'humà normal i corrent. Però tant l'heroisme com l'elevació exigeixen extrems. Si ets políticament correcte, obeeixes les normes i no odies els qui són diferents de tu, entre altres comportaments moderats, esdevens invisible i mediocre. El nacionalisme és *kitsch*, deia el gran escriptor

europèu Danilo Kiš. El nacionalisme és *cool*, diuen últimament els resultats de les eleccions.

Si ets políticament correcte, obeeixes les normes i no odies els qui són diferents de tu, esdevens invisible i mediocre.

Una vegada Milan Kundera va qualificar els mitjans de “reductors del sentit”. D’una manera o altra, cada nou mitjà redueix el sentit per tal que

sigui accessible, popular i fàcil d’explicar al lector. Kundera va fer la seva descripció molt abans que apareguessin les xarxes socials tal com les coneixem avui dia. Què hem de dir ara que, a TikTok, Facebook i altres nous mitjans, el sentit (és que podem parlar de sentit? Diguem-ne “el missatge” o, més ben dit, “la comunicació”) és encara molt més reduït que abans. Cada vegada estic més convençut que primer vam anar perdent la batalla per l’educació i el bon gust, la batalla pel sentit, en àmbits cada cop més extensos i, a partir d’aquí, per als populistes i els nacionalistes la cosa va ser bufar i fer ampolles.

Els *Gauleiters* nazis van ser els primers a pensar a fer servir un mitjà nou com era llavors la ràdio per tal de difondre la seva propaganda. És ben sabut que, en grau considerable, Hitler i el partit nazi deuen a la ràdio l’arribada al poder. La ràdio és un mitjà total que funciona per moments i es dirigeix a tothom, mentre que el diari és un mitjà lent que només s’adreça als alfabetitzats. Tal com va fer el seu predecessor, avui dia els nous líders de la dreta avancen cavalcant els nous mitjans, cada cop més totals i veloços. Que potser veurem els primers dictadors sorgits a TikTok? Divertits, intel·ligents, carismàtics i amb un exèrcit integrat per milions de *followers*.

Vull deixar clar que no penso que siguin els nous mitjans que generen el populisme i el nacionalisme, però sí que els multipliquen i contribueixen a la radicalització. La facilitat amb què les xarxes socials permeten fer discursos d’odi, deshumanitzar a través del llenguatge, humiliar, insultar i, fins i tot, eliminar virtualment una persona s’estén de manera imperceptible a la vida fora de les xarxes. Si fas servir cent vegades la paraula *ganivet* per amenaçar algú, al final, sense saber com, et trobaràs un ganivet a la mà.

A *El refugi del temps*, descriu un grup paramilitar que vaig batejar com “els extrems per a revolucions”. Sobretot es tracta de gent jove i sana, nois amb el cap rapat que pertanyen a grups ultres relacionats amb el futbol i porten tatuatges dels herois nacionals búlgars. En lloc d’amençar la gent i aixecar pesos al gimnàs, es converteixen de seguida en un exèrcit civil capaç de simular protestes, disturbis o el que se’ls encarregui. En els darrers temps veig cada cop més sovint extrems per a revolucions fora de la novel·la, als carrers.

Utopies que esdevenen distopies

“El centre resisteix”, va dir Ursula von der Leyen abans de les eleccions europees. M’agradaria que fos així, però després dels resultats que han obtingut els partits d’extrema dreta, crec que som més a prop del vers de Yeats: “Tot se’n va en orris, el centre ja no se sosté”. Comptat i debatut, que podem parlar d’un centre i d’una perifèria? Tinc la impressió que, després del que ha succeït en aquests darrers anys, es tracta de nocions cada cop més problemàtiques. El que tenim són diversos focus de tensió que substitueixen el centre de manera momentània. I, malauradament, la idea que hi ha unes forces poderoses i estables, un “centre” capaç d’apagar els incendis sobtats que es produeixen o imposar-se en les negociacions sembla cada cop més llunyana. Després dels darrers comicis, tots aquests “centres” —com França, Àustria o Alemanya— esdevenen focus de tensió.

Mentre estava escrivint *El refugi del temps* fullejava sovint *La muntanya màgica* de Thomas Mann. Cap al final del llibre hi ha un capítol titulat “La gran irritació” que descriu la vigília de la primera gran catàstrofe d’Europa.

“Què passava, doncs? Què surava pels aires? Ganes de buscar raons. Crisi d’irritació. Una impaciència que no tenia nom. Una tendència general a les bregues enverinades, als rampells de ràbia, a arribar a les mans i tot. De renyines abraonades, de brams desenfrenats, n’esclataven cada dia a duo o entre grups sencers [...]”

La intolerància i la irritació generalitzades, el trencament del diàleg i la fúria que hi ha a la societat fan que, per moments, tingui la sensació que hem tornat cent anys enrere. Tots aquests fenòmens no requereixen cap ideologia. Alguna cosa més seriosa i existencial ha tingut lloc a un nivell humà. Les ideologies i els nacionalismes arriben després i ponen els seus ous als nius de la societat que han quedat buits de sentit (també de felicitat, de tranquil·litat, de satisfacció o d’elevació). És llavors que les utopies esdevenen distopies.

De les portes i les finestres trencades de la nostra vida en comú, dels lligams tallats que abans ens unien, de l’apocalipsi climàtica que plana sobre el món, de l’esquerda eixamplada entre els inhumanament pobres i els inhumanament rics, de l’horitzó cada cop més estret que presenta el futur..., de tot això se’n alçarà un vent gèlid i solitari. La qüestió de la felicitat —o, com a mínim, de la normalitat— d’una societat tornarà a ser important.

Hi ha una darrera cosa amb la qual voldria tancar aquest text. No us penseu pas que quan els populistes us prometen tornar a una època daurada —posem, per exemple, a la tranquil·litat i la pau dels anys setanta i vuitanta del segle xx— tots plegats tornarem a tenir deu, vint o trenta anys com aleshores. El passat personal no pot tornar, però sí que ho pot fer el passat polític, i és aquí on es produeix la substitució i on rau el perill. El temps polític és repetible, els estats totalitaris poden reaparèixer i potser no és tan difícil com sembla anar enrere de la democràcia al totalitarisme. Fins i tot per a Europa, que semblava haver après les lliçons del passat.

El refugi del temps

Edicions del Periscopi, 2024

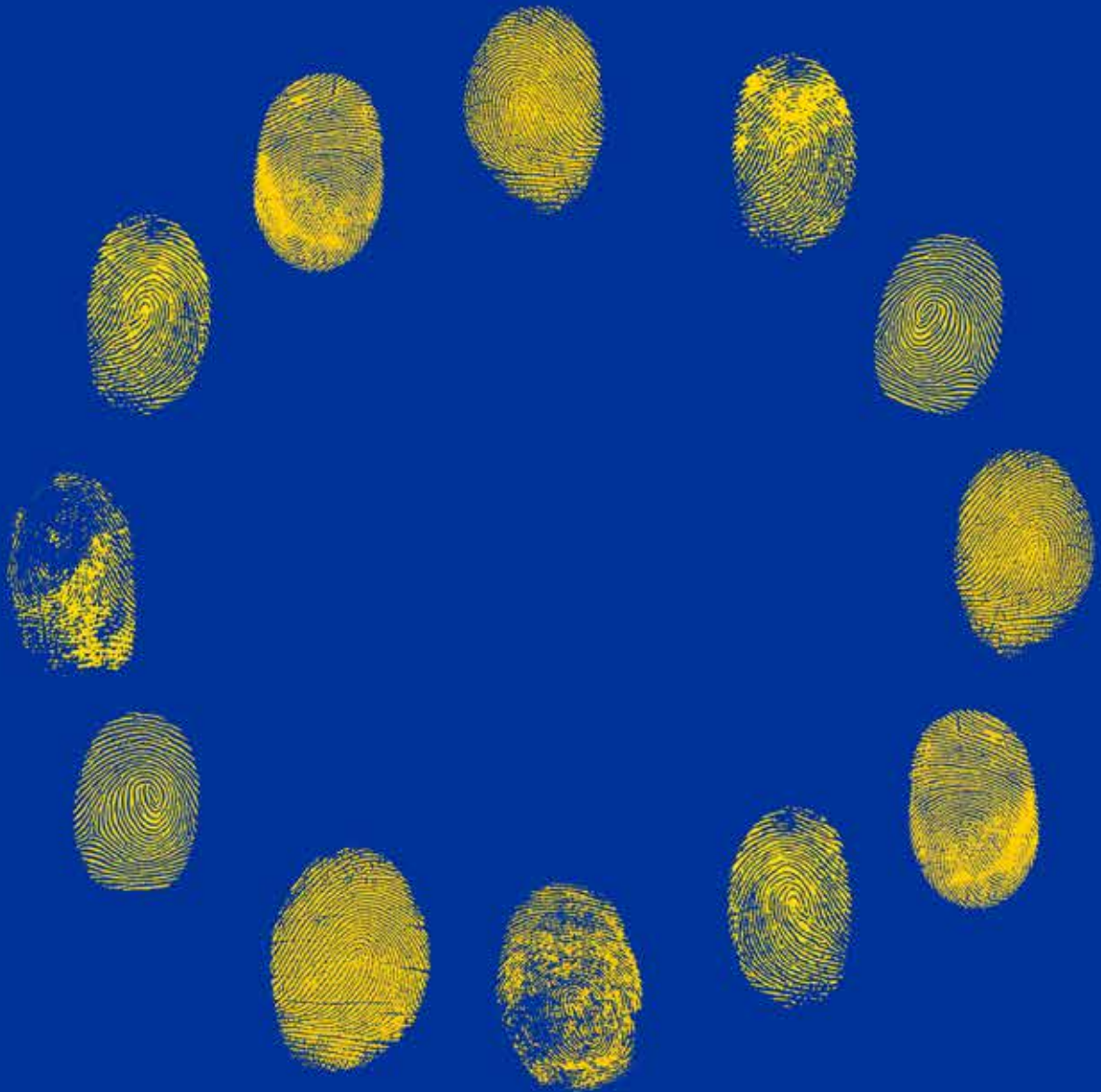
Acerca del robo de historias y otros relatos

Impedimenta, 2024

Novela natural

Fulgencio Pimentel, 2019

Democràcia: una triple fractura

Christophe Bertossi

L'extrema dreta no té el monopoli dels atacs a la democràcia. De fet, aquest fenomen es produeix en un context de fractura múltiple, al voltant del fantasma de les identitats nacionals pures. Les controvèrsies polítiques reconvertides en qüestions morals, com passa als Estats Units, i el nativisme, que adoba un discurs identitari excloent, completen un panorama que posa en risc els valors de la convivència.

Vivim en democràcies en crisi. Ens preocupa el futur: els principis als quals els demòcrates s'aferren podran resistir? El populisme d'extrema dreta s'estén per Europa, amb una ombra creixent que es considera el perill principal per al futur de la democràcia. Però, tot i que això és cert, només ho és en part, ja que l'extrema dreta no té el monopoli dels atacs a la democràcia.

Per identificar millor l'abast molt més ampli del perill, vull analitzar el que crec que és una triple fractura en la democràcia. La primera és el resultat de la transformació dels principis liberals en tòtems identitaris. La segona fa referència a la polarització moral de les controvèrsies polítiques. I la tercera és la redefinició arbitrària i antiliberal del que és comú. Aquestes tres dinàmiques són acumulatives i es retroalimenten.

La democràcia en crisi

Durant molt de temps hem viscut en societats que creien que el futur seria cada cop més democràtic. Però, com que la democràcia ens semblava una realitat imperfecta, mai prou integradora, sempre massa desigual, pensàvem que podíem millorar-la, reforçar-la, fer-la (per fi!) realitat. Hem fet tot el possible per mantenir viva aquesta esperança que, si bé no s'ha

Christophe Bertossi

Sociòleg i polític, director de l'Institut pour la démocratie. Viu i treballa a París. Entre els seus llibres destaquen *Les mots et les choses de l'immigration en France* (Trocadéro, 2022); *Nativisme. Ceux qui sont nés quelque part... et qui veulent en exclure les autres* (Les petits matins, 2021), amb Jan Willem Duyvendak i Aurélien Taché; *La citoyenneté à la française* (CNRS, 2016), i *European States and their Muslim Citizens* (Cambridge University Press, 2013), amb John Bowen, Jan Willem Duyvendak i Lena Mona Krook.

Els països que van ser, a finals del segle XVIII, els grans bressols de les democràcies modernes estan ara temptats d'abandonar-les.

complert mai, ha donat sentit i força al fet de pertànyer a una ciutadania comuna.

Avui, però, aquest ideal de futur ha deixat de ser una brúixola indiscutible. En molts països s'ha substituït per la nostàlgia política d'un passat que no ha existit mai. Això ha alimentat el fantasma d'una puresa de

la identitat cultural de la nació que caldria restaurar. En nom d'aquesta restauració, els països que van ser, a finals del segle XVIII, els grans bressols de les democràcies modernes estan ara temptats d'abandonar-les.

Als Estats Units, al Regne Unit, als Països Baixos i a França, s'alcen veus que rebutgen els principis que, durant dos segles, s'han considerat imprescindibles en qualsevol democràcia: la igualtat, la inclusió, la solidaritat, l'emancipació, la diversitat i el dret a l'alteritat. Aquest és el retrocés que avui dia fa trontollar la democràcia, els seus principis i els seus valors en els territoris polítics i humans que la van veure néixer.

Qui s'hauria imaginat fa només deu anys que el Partit Republicà, actor principal de la democràcia als Estats Units, veuria en Donald Trump el seu profeta i que faria de l'eslògan "Make America Great Again" ("Fem que Amèrica torni a ser gran") el seu únic programa? Va ser en el mateix terreny ideològic que els britànics van votar a favor del Brexit després d'un referèndum a cop de sobredimensionar la identitat nacional i la immigració. Tot just poques hores abans del recompte de vots, ningú creia que el Regne Unit pogués abandonar la Unió Europea.

I què podem dir dels Països Baixos? La tradició política neerlandesa encara enalteix la tolerància com a base de la seva identitat nacional? Encara és viu el record de Spinoza, el gran filòsof, la família del qual, jueva conversa, va trobar refugi en aquest país fugint de la Inquisició ibèrica. Actualment, el Govern dels Països Baixos està copresidit per un partit, el PVV, el president del qual ha demanat que es prohibeixi l'Alcorà.

Per acabar, qui s'hauria imaginat que el debat a França arribaria a considerar l'antiracisme una realitat molt més problemàtica que el mateix racisme, i que acabaria revertint el significat del lema "Llibertat, igualtat, fraternitat" en nom d'una lluita quimèrica contra el *wokisme*?

La culturalització de la ciutadania

Tots aquests exemples obren una finestra a través de la qual podem observar tres dinàmiques que caracteritzen la crisi contemporània de la democràcia. La primera d'aquestes dinàmiques és que els valors característics de la ciutadania liberal s'han transformat en valors d'una singularitat cultural. Un exemple particularment il·lustratiu d'aquesta culturalització de la ciutadania el trobem a França, on el laïcisme forma part dels grans principis de la democràcia francesa des del 1905, de la mateixa manera que la llibertat sindical, la llibertat de premsa o, fins i tot, la gratuïtat de l'escola pública obligatòria.

Nota

1. Bertossi, C., Duyvendak, J. W. i Taché, A. *Nativisme. Ceux qui sont nés quelque part... et qui veulent en exclure les autres*. Les petits matins, París, 2021.

Amb la llei del 1905, el laïcisme ofereix un marc de llibertat i d'igualtat davant la diversitat religiosa. La llei estableix una separació entre l'Estat i les religions: l'Estat no ha d'intervenir en els afers religiosos. L'objectiu és garantir la llibertat religiosa de tothom, una llibertat elevada a la categoria de llibertat fonamental. A més, la llei proclama la igualtat entre totes les religions, és a dir, no hi ha grups més privilegiats que d'altres. Per tant, cada persona és lliure de no creure o de creure, i de practicar la seva religió en llibertat, sense haver de témer la intrusió de l'Estat o la dominació per part d'un altre grup cultural o religiós.

Actualment, però, no és en absolut en aquests termes que es debat el laïcisme a França. El laïcisme s'ha convertit en un argument sobre la identitat nacional que s'oposa a la presència, encara que hi siguin des de fa molt de temps, de persones de confessió musulmana. Ha deixat de ser una qüestió de neutralitat de l'Estat, de llibertat religiosa o d'igualtat entre les religions.

A part dels discursos mediàtics i polítics omnipresents, aquesta nova concepció del laïcisme té efectes molt concrets. Les entrevistes de naturalització per esdevenir francès, per exemple, poden portar un funcionari a demanar a una dona amb vel que se'l tregui per avaluar la seva "compatibilitat" amb la "cultura francesa". Un altre exemple real: el 2023, un institut musulmà va estar a punt de perdre el contracte amb l'Estat a causa de sospites basades en unes declaracions fetes a classe, considerades incompatibles amb els "valors" de la República Francesa. En canvi, no es va imposar cap sanció quan es va saber de l'existència, en un prestigiós institut catòlic de París, de cursos sobre sexualitat que estigmatitzaven l'homosexualitat i promocionaven les "teràpies de conversió" per tractar els alumnes LGTBIQ+.

Un altre exemple: als Països Baixos, l'any 2020, diverses escoles protestants molt estrictes van obligar les famílies dels alumnes a signar un contracte per declarar que vivien segons els "preceptes de la Bíblia", la qual cosa incloïa de manera totalment explícita el rebuig a l'homosexualitat. Aquest atac als drets LGTBIQ+ va provocar una gran indignació pública. Arran de l'escàndol, el director d'un dels col·legis va reaccionar expressant la seva sorpresa: segons ell, la qüestió de la igualtat sexual era un tema que només concernia els musulmans, ja que els protestants constituïen el centre indiscutible de la identitat neerlandesa i, per tant, no es veien afectats per aquests debats sobre els "valors típicament neerlandesos".¹

Els desacords polítics es desplacen al terreny moral

Una segona fractura de la democràcia liberal és la polarització extrema del debat polític. És com si hi hagués dues societats en un mateix país que ja no es poden parlar. És una idea que es perpetua a causa del tractament que donen els mitjans de comunicació als temes que provoquen més divisió, com ara la immigració i l'islam.

La comparació amb el cas dels Estats Units és útil per mesurar l'impacte nociu d'aquesta polarització. El 2023, el baròmetre anual de la

Notes

2. The Economist Intelligence Unit. *Democracy Index: In Sickness and In Health*, 47. EIU, Londres, 2024.
3. The Economist Intelligence Unit. *Democracy Index: Age of Conflict*, 44. EIU, Londres, 2020.
4. *Ibid.*, 46-47.

democràcia publicat per la Economist Intelligence Unit (EIU) va classificar els Estats Units en el lloc 29è de les democràcies del món, molt lluny de les deu primeres posicions (ocupades pels països escandinaus).² La classificació no és gaire millor per a França (a la posició 23a) i la Gran Bretanya (a la 20a). En aquests tres països, el document constata una erosió preocupant de la seva “cultura política”, és a dir, de tot el que constitueix la solidesa dels acords existents en aquests països per sostenir els principis democràtics.

Al seu informe del 2020, l'EIU ja assenyalava, en referència als Estats Units, que “els partidaris de Biden i Trump consideren que les diferències entre ells no es limiten només a la política sinó que s'estenen als ‘valors americans fonamentals’. A causa d'aquest abisme que s'estén sobre els valors, la cultura política s'ha convertit en la categoria més dèbil per als Estats Units [...]. Atès que els estatunidencs s'enfronten cada vegada més a dues realitats diferents i contradictòries, les perspectives d'una millora a curt termini de la cultura política als Estats Units són molt limitades”³

Els mateixos autors van escriure: “El que més amoïna és que la confiança pública en el procés democràtic va rebre un altre revés el 2020 per la negativa del president en funcions a acceptar el resultat de les eleccions. El senyor Trump i els seus aliats van continuar al·legant frau electoral molt després de les eleccions, sense aportar proves raonables que ho avalessin. [...] Com a conseqüència de la llarga guerra cultural als Estats Units i de l'augment de la polarització política en els darrers anys, la cohesió social s'ha esfondrat i s'ha evaporat el consens sobre qüestions

fonamentals, com els resultats electorals, les pràctiques de salut pública i, fins i tot, la data de fundació del país”⁴

La preocupant polarització del debat polític i públic en les democràcies liberals condueix, per tant, a una ruptura de les condicions

normals per dirimir el desacord. La llibertat d'expressió està sent atacada de manera frontal. La cohesió social està afeblida. Confrontats a un tipus de pensament en bloc, ja no és possible discutir, sobre la base dels nostres desacords, en relació amb les decisions que hem de prendre com a societat. La política s'ha traslladat al terreny de la moral.

Nativisme: una ruptura en la ciutadania

Així doncs, se'ns convida a triar a quin bàndol pertanyem. Aquesta és, per exemple, la raó de l'èxit d'un terme com *wokisme*, que es va originar en els cercles de l'extrema dreta estatunidenca. Recentment, ha pres un lloc central a França en les polèmiques sobre la “identitat francesa”. El *wokisme* no és una categoria analítica, no descriu cap realitat empírica, però és un eslògan terriblement eficaç per desacreditar qualsevol crítica raonada a les desigualtats socials.

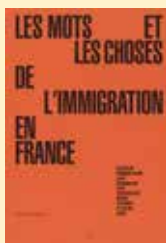
En nom de la lluita contra el *wokisme*, es justifica deixar de banda l'agenda de la justícia social i l'equitat quan es refereix a les minories

---

El *wokisme* és un eslògan terriblement eficaç per desacreditar qualsevol crítica raonada a les desigualtats socials.

Nota

5. Higham, J. *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism 1860-1925*. Rutgers University Press, New Brunswick, 1955.
Duyvendak, J. W. i Kesic, J. *The Return of the Native: Can Liberalism Safeguard Us Against Nativism?* Oxford University Press, Oxford, 2019.

Les mots et les choses de l'immigration en France
Éditions du Trocadéro, 2022

Nativisme. Ceux qui sont nés quelque part... et veulent en exclure les autres
Christophe Bertossi, Aurélien Taché i Jan Willem Duyvendak
Les petits matins, 2021

La citoyenneté à la française
CNRS, 2016

sexuals, etnoracials o religioses. Amb aquest únic argument, s'aniquila la raó democràtica en benefici d'un discurs identitari excoent. Això és precisament el que dona força a la qüestió d'una suposada “tirania de les minories”, que permet presentar l'exigència de més justícia social per part dels grups més vulnerables de la nostra societat com a reivindicacions il·legítimes que degraden el col·lectiu nacional. Aquesta és la definició clàssica de nativisme que va donar John Highams, és a dir, una ideologia que justifica “l'oposició a una minoria interna que és percebuda com una amenaça a causa de la seva condició d'estrangera (forana)”⁵

Però és precisament això el que la tradició democràtica moderna sempre ha intentat evitar. La visió dels pares fundadors del liberalisme polític era que l'expressió de la majoria en una societat democràtica havia d'aconseguir protegir les “minories”, per resguardar-les del que Tocqueville va anomenar la “tirania de la majoria”.

El nativisme trenca bruscament amb aquesta idea; fins i tot, la capgira: el “veritable” racisme ja no és el que es manifesta contra les minories immigrants, sinó contra la majoria nacional. L'antiracisme tradicional ja no seria una dimensió intrínseca a la democràcia, sinó un atac a la integritat cultural de la nació del qual caldria defensar-se.

Per justificar aquesta inversió en el plantejament, la ideologia nativista qüestiona la “veritable” identitat d'alguns ciutadans, bé perquè els considera d'arribada massa recent, o bé perquè els troba incompatibles amb la cultura política nacional. Tot i ser ciutadans del país des de fa diverses generacions, aquestes persones són qualificades d'estrangeres al seu propi país.

Només les persones que són designades arbitràriament com a “nadiues” són considerades autèntics membres de la societat. En aquesta lògica, la ciutadania es converteix en una pertinença exclusiva, jeràrquica, basada en l'antiguitat en el territori i en l'origen de les persones, justament tot el contrari del que seria una pertinença democràtica.

Conclusió

Aquestes tres fractures constitueixen un parany molt més ampli i complex que l'auge de l'extrema dreta en si mateix. No només els discursos nativistes estan aconseguint imposar la seva manera de parlar sobre la justícia social en relació amb la classe social, la raça i la religió en l'escena política dominant, sinó que també estan girant el liberalisme polític en contra de si mateix.

Els nativistes apellen explícitament als ideals progressistes com el laïcisme, l'alliberament sexual i la igualtat de gènere per convertir-los en un avantatge i treure'n profit. Els principis d'emancipació o tolerància, que habitualment es consideren un remei a la crisi de les democràcies liberals, ja no compleixen aquesta missió en si mateixos. Aquests ideals es fan servir com a eines d'exclusió que fracturen encara més profundament les nostres societats. Per tant, és crucial desconstruir aquests discursos nativistes per reconèixer-los millor i per promoure una visió de la societat fidel als ideals democràtics, gràcies a una vigilància constant, a un rampell de lucidesa i a una consciència cívica.

L'apocalipsi cultural **Santiago Alba Rico**

no només intel·lectualment enganyós, sinó políticament estèril. Em refereixo al que, des d'un marxisme molt sumari, qüestiona la necessitat de presentar la “batalla cultural” en un món d'injustícia i desigualtats materials; i que pretén, a més, que només les dades poden dissoldre els “relats”, jutjats sempre fraudulents o, almenys, distractius.

Hi ha un debat dins de l'esquerra que em sembla

L'hàbitat natural de l'ésser humà, no ho oblidem, és el llenguatge, i l'economia funciona amb paraules no pas menys que la poesia. Això no vol dir que l'economia sigui espiritual (encara que, de vegades, sí, abstracta), sinó que la poesia (i no diguem la propaganda) és tan material com el pa mateix. De fet, cap revolució de l'edat moderna no ha demanat "pa" o no ha demanat només "pa". Hom es pot veure reduït a l'extrem d'haver de demanar menjar, però qui ho fa sap que, d'aquesta manera, s'està tractant a si mateix com un animal i no com un ésser humà. Si falta, el pa es roba o, si més no, es reclama; i reclamar el pa és inscriure la paraula *pa* en un circuit semàntic en què de seguida limita amb altres conceptes igualment materials: la Revolució Francesa, que, en bona part, va sorgir de la fam dels *sans-culottes*, exigia igualtat, llibertat i fraternitat.

Les revolucions àrabs del 2011 mai van pronunciar o van escriure la paraula *pa* sense pronunciar o escriure al costat *llibertat* i *dignitat*. Cap crisi és una crisi obertament econòmica acompanyada del llenguatge xifrat de l'allucinació ideològica o de l'alienació religiosa, aquests tèrbols fantasmes que amagarien la veritat del món. Els éssers humans (i els sistemes que els dominen) no es disputen només els territoris o els recursos materials; es disputen també les paraules amb què anomenen els seus cossos i les relacions que mantenen entre si. Vull dir que qualsevol crisi és sempre una crisi de sentit o, si es prefereix, una crisi onomàstica. En les crisis, els noms es converteixen en camps de batalla, en hospitals de campanya, en faldilles maternes i en claus roents.

Això ha passat sempre, però sobretot des que el concepte de *crisi* va abandonar el camp nosològic (on designava el moment en què es decidia, a favor o en contra, el curs d'una malaltia) per convertir-se, al segle XIX, en el metrònom mateix del "progrés" capitalista. La crisi ja no és un "moment" en el qual podem guanyar o perdre la vida, tampoc una recurrència perillosa; és la regla interna d'una "civilització" en què, per a bé i per a mal, "Déu ha mort" i "tot el que és sòlid es dissol a l'aire".

No van ser Marx i Engels els que van excavar en el món més o menys estable dels avantpassats; ni va ser Nietzsche qui va matar Déu. Va ser, si es vol, la convergència de tres forces autònomes que avui la por reaccionària confon a favor dels dextropulismes i neofeixismes rampants a tot el planeta: em refereixo al capitalisme, a la ciència i a les lluites d'alliberament.

El capitalisme, i més en la seva versió neoliberal, és una sindèmia, per dir-ho com Merrill Singer, o una policrisi, segons Adam Tooze; és a dir, un raïm dinàmic d'entropies creixentment accelerades i relativament emancipades de la política. La ciència, per la seva banda, unida a la seva aplicació tecnològica, sembla haver complert ja la predicció que va fer el físic Von Neumann el 1957: "S'està apropant cap a algun tipus de singularitat essencial, un punt d'inflexió en la història de la nostra raça més enllà del qual els assumptes humans, tal com els coneixem, no podran continuar: el progrés esdevindrà tan complex i veloç que no el podrem comprendre".

© Alfredo Cádiz

Santiago Alba Rico

És escriptor i assagista. Va estudiar Filosofia a la Universitat Complutense de Madrid. Va ser guionista als anys vuitanta del mític programa de televisió *La bola de cristal* i ha publicat més de vint llibres sobre política, filosofia i literatura, així com tres contes per a infants, una obra de teatre i un poemari. Ha col·laborat i col·labora amb diversos mitjans de comunicació (*Público*, *CTXT*, *Ara*, *elDiario.es*, *El País*, entre d'altres). Els seus darrers llibres són *Catorce palabras para después del capitalismo* (CTXT, 2023), *De la moral terrestre entre las nubes* (Pepitas de Calabaza, 2023) i *España* (Lengua de Trapo, 2021).

Pel que fa a les lluites d'alliberament, en les darreres dècades, han construït nous subjectes de drets que de vegades busquen fins i tot un nom on reconèixer-se i des del qual reclamar un forat al món antic. Això no és cap relat, tret del sentit en el qual una descripció també ho és. *Crisi* vol dir *complexitat*; i aquesta complexitat, objectiva i material, està associada a una dificultat sense precedents per respondre amb claredat a aquestes tres preguntes que cada època s'ha fet i ha respost a la seva manera: qui té el poder?, en què puc creure?, què volen dir les paraules?

Dostoievski —recordem-ho— va escriure que, “si Déu no existeix, tot està permès”. No, el problema és molt més greu: si Déu no existeix, tot pot ser reanomenat. Quan Hermògenes i Cràtil, en un conegut diàleg de Plató, discutien sobre qui és el Nominador —si un déu arbitrari o un déu que deixaria parlar a les coses mateixes—, el que a Sòcrates el preocupava era la possibilitat de la mentida, inscrita al cor del llenguatge com la seva llibertat més íntima i inexpugnable. Ara bé, la destructiva possibilitat de mentir feia lliure l'home, no pas mentider el món.

Durant segles, en efecte, els humans han mentit, enganyat, exagerat, canviat els noms de les coses, però en condicions tals que el sentit comú podia continuar creient en la idea d'un Nominador que hauria donat un nom únic i veritable a les coses. Aquestes condicions no existeixen. Avui és el món mateix el qui menteix.

L'anomenada *batalla cultural* és la més material de les batalles, perquè és la batalla pels noms de les coses, que han deixat de ser segurs; és a dir, que han deixat de ser la nostra casa comuna.

Pronunciar el nom de les coses

L'anomenada *batalla cultural*, diguem-ne, és la més material de les batalles, perquè és la batalla pels noms de les coses, que han deixat de ser segurs (com ha deixat de ser-ho la Terra mateixa); és a dir, que han deixat de ser la nostra casa comuna. No podem viure a la intempèrie. Necessitem saber pronunciar el nom de

les coses, i encara més allà on percebem que les coses mateixes es dissolen a l'aire o s'enreden i es fonen en colades informes de lava fosa.

Enmig d'una complexitat que només la intel·ligència artificial (IA) pot abastar, ens urgeix saber almenys com es diuen els cossos, què volen dir les paraules, quina és la connexió “veritable” entre significants i significats. No ens hem de prendre a la lleugera el desassossec dels votants dextropopulistes ni menystenir-lo com a simple reelaboració mistificadora d'un malestar econòmic més profund. La protesta és subjectiva; el malestar, no.

En aquest context de crisi onomàstica, la temptació és, doncs, doble: tornar als noms que Déu o l'Església o els avantpassats van donar a les coses, tal com reclamen els més reaccionaris, o desconfiar de tots els Nominadors, com fan els conspiracionistes de tots colors. Qui té el poder? Soros, el *lobby* gai, la conspiració feminazi, els immigrants. Què volen dir les paraules? *Dona* vol dir *vagina*, *home* vol dir *penis*. En què podem creure?

Si Déu no existeix, tot pot i tot ha de ser reanomenat. La qüestió és saber qui serà el nou Nominador. Un altre déu? Els avantpassats? Un cabdill?

En res que digui una institució, una imatge, una notícia; en qualsevol cosa que digui un guillat.

L'antropòleg italià Ernesto de Martino, mort el 1965, caracteritzava les èpoques d'"apocalipsi cultural" com aquelles en què a l'"excés de significat" (el que jo anomeno *pansèmia*) es responia

amb una "oligosèmia" estricta i puritana: igual que els fanatismes religiosos, el neofeixisme és fonamentalment oligosèmic. Vivim, sí, una crisi onomàstica profunda o, el que és el mateix, una època apocalíptica; no a conseqüència del canvi climàtic o de la proliferació de guerres assassines, sinó per la multiplicació dels noms i la temptativa violenta, davant seu, d'unificar-los tots en un parell d'antònims irreconciliables.

Els noms han quedat dissolts, deia, com a resultat de tres forces convergents però independents en origen: el capitalisme neoliberal, les ciències aplicades i les lluites d'alliberament. Pensem, per exemple, en el feminisme, els avenços del qual són inseparables, alhora, d'aquests tres factors. El neoliberalisme ha dessacralitzat la sexualitat femenina mitjançant una contractualitat mercantil; la ciència ha separat la reproducció i la maternitat i, encara més, la maternitat i la gestació, i ha franquejat les portes del desig femení, però també ha semblat angoixants apories ètiques i jurídiques; les lluites feministes, per la seva banda, han obligat a canvis antropològics i legals decisius. És necessari, però difícil, destriar entre aquests tres factors. Per això, com diu Clara Ramas al seu excellent *El tiempo perdido*, el feminisme s'ha convertit en la bèstia negra del desassossec reaccionari: "El gènere —escriu Ramas— és la darrera trinxera de la identitat. El gènere és, per tant, l'última trinxera a la guerra cultural de la malenconia. El gènere és, pensen els malenconiosos, l'últim suport on agafar-se per saber qui som i què hem de fer quan la destrucció creativa del capitalisme ho ha arrasat i remenat tot". Davant la pansèmia, l'oligosèmia defensiva se centra, en efecte, en la immigració, l'universalisme i el feminisme.

Qui serà el nou Nominador

Si Déu no existeix, tot pot i tot ha de ser reanomenat. La qüestió és saber qui serà el nou Nominador. Un altre déu? Els avantpassats? Un cabdill? El mercat? L'individualisme neoliberal? La ciència? La IA? Què n'ha de dir, d'això, una política democràtica? Ningú ha explicat millor que Luis Alegre Zahonero aquest procés modern de desconexió entre les paraules i les coses, que, en absència d'un Nominador, ens obliga a moure'ns en un marasme angoixant, entre Nietzsche i Kant, sabent que no podem ni reconstruir aquest passat "idíl·lic", l'estabilitat del qual exclouïa les dones, els homosexuals i els racialitzats, ni renunciar a definir els fenòmens, és a dir, a limitar, és a dir, a anomenar en comú els objectes (i els sentiments) convertits en mercaderies solubles pel capitalisme.

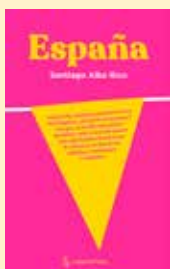
A *El lugar de los poetas*, Alegre ens recorda que, davant del “pes de les generacions mortes” i l’actualitat pura del consum, hi ha una tradició republicana amb un passat que hem de renovar cada dia: el d’una esfera pública que el dextropopulisme reaccionari i el neoliberal volen destruir. Per això, avui és més important que mai la defensa de la democràcia com a espai de deliberació nominativa i la del dret com a herència de les lluites passades contra els déus i contra les mercaderies. Algunes coses continuaran portant els mateixos noms; a d’altres els en posarem de nous. A la papallona, per exemple, decidirem entre tots anomenar-la *papallona*; per a les relacions entre homes i dones, entre humans i naturalesa, entre vius i morts, discutirem junts, en canvi, nous significats i connexions. Què hem de conservar i què hem de descartar no pot ser decidit per cap força emancipada de la treballosa raó comuna dels ciutadans: ni esglésies ni mercats ni tecnologies ni tirans.

Catorce palabras para después del capitalismo
CTXT, 2023

De la moral terrestre entre las nubes
Pepitas de Calabaza, 2023

España
Lengua de Trapo, 2021

Referències bibliogràfiques

Alba Rico, S. “Vivir en peligro”. Serra, C., Garaizábal, C. i Macaya, L. (editores). *Alianzas rebeldes. Un feminismo más allá de la identidad*. Bellaterra, 2021.

Alegre Zahonero, L. *El lugar de los poetas*. Akal, 2017.

De Martino, E. *La fine del mondo. Contributo all’analisi delle apocalissi culturali*. Einaudi, 1977.

Labatut, B. *Maniac*. Anagrama, 2023.

Ramas, C. *El tiempo perdido*. Arpa, 2024.

**GRAZIE AI
FRATELLI
MASCHI**

El donisme o el mite de l'abella reina

Chiara Bottici

Un fenomen molt significatiu dels nostres dies és l'ascens al poder de les dones de dretes.

Des de Marine Le Pen a França fins a Giorgia Meloni a Itàlia, estem assistint a dinàmiques similars. El cas de Meloni permet fer algunes observacions sobre la naturalesa del fenomen i del feminisme en general.

El fet que l'elecció de la primera dona primera ministra d'Itàlia hagi tingut lloc a través d'un partit d'extrema dreta ha plantejat moltes preguntes a les feministes i a l'opinió pública en general. Mentre que algunes veus, especialment fora d'Itàlia, on el passat feixista dels Germans d'Itàlia sembla menys "normal", feien sonar immediatament les alarmes, d'altres han moderat el to o fins i tot han acollit la novetat amb beneplàcit. Per exemple, Daniela Missaglia, en un article a *Panorama*, va parlar d'un moment històric i de la possibilitat que Giorgia Meloni es converteixi en el futur en una llegenda. Després de desfer-se ràpidament de les qüestions lèxiques ("Un *premier*, una *premier*, masculí, neutre, femení, digue-n'hi com vulguis"), l'article, que parla de Giorgia Meloni fent servir el nom de pila, insisteix en els seus assumptes personals (com no passaria mai amb un home) sense dir res sobre el seu pensament polític. I conclou analitzant els desafiaments en curs i sentenciant: "Si la Giorgia guanya el desafiament, el que ja és història podria fins i tot convertir-se en llegenda".

Tot i això, el que l'article s'oblida de subratllar és que les llegendes no són necessàriament bones. Prenguem com a exemple la llegenda d'una altra dona mencionada per Missaglia: Margaret Thatcher, a la qual qualifica d'"inoblidable". Certament, no l'han oblidat les dones de la classe obrera ni tampoc les persones d'altres gèneres pels interessos de les quals Thatcher no va lliurar cap batalla. I aquí arribem al problema: la "llegenda de Thatcher" i la que s'està creant al voltant de Giorgia Meloni s'alimenten del mitològema de les "dones que s'hi van atrevir", que ho van aconseguir, i s'amaguen així darrere d'una pàtina brillant de "donisme",

Chiara Bottici

Professora de Filosofia i cofundadora del Gender and Sexualities Studies Institute de The New School for Social Research de Nova York. Ha col·laborat amb el *Journal of Political Philosophy*, el *European Journal of Social Theory*, el *European Journal of Political Theory*, *Philosophy & Social Criticism*, *Constellations: An International Journal of Critical and Democratic Theory* i *Globalizations*. La seva obra ha estat traduïda a una dotzena de llengües. És autora, entre d'altres, dels llibres *Anarcafeminismo*, *Mitologías feministas*, *Imaginal Politics*, *A Philosophy of Political Myth* i *Men and States: Rethinking the Domestic Analogy in a Global Age*. Juntament amb Benoît Challand, també és coautora d'*Imagining Europe: Myth, Memory, Identity* i *Myth of Clash of Civilizations*.

el sexisme que totes dues llegendes propaguen. Però el feminisme no és el mateix que el donisme, és a dir, la superioritat moral i política de les dones en general o de certes dones en particular. Feminisme significa crítica a la discriminació de gènere per a totes i tots.

Giorgia Meloni, de la mateixa manera que Thatcher, s'ha pronunciat diverses vegades contra les quotes per a les dones o contra qualsevol política estructural de gènere que intenti atacar els fonaments del sexisme i la misogínia encara rampants en la cultura política italiana. Pocs mesos després de la seva elecció, es confirma el que ja era evident per als que feien una observació atenta: la de Meloni, com la de la (lamentablement) “inoblidable Thatcher”, no és més que l'enèsima versió del mite de l'abella reina. Mirant el rusc des de lluny, i veient-hi una femella al capdavant, es podria pensar que es tracta d'un sistema polític on no hi ha discriminació de gènere, però, quan hom s'hi acostava i comença a analitzar aquest rusc, s'adona immediatament de l'òbvia il·lusió òptica. Lluny de viure en llibertat, la gran majoria de les abelles es troben en un estat de submissió perquè tot el rusc es mou segons una pràctica i una cultura de la dominació.

No és casualitat que les dones que arriben a ocupar els càrrecs més alts de l'Estat siguin sovint dones de dretes.

Així doncs, la premsa fa bé de recordar-nos que aquesta primera dona primera ministra ha sorgit d'un partit anomenat Germans d'Itàlia. On són les “germanes”? Aquest és exactament el punt: l'abella reina pot governar precisament perquè és única, l'única

dona en un món d'homes. No sorprèn, per tant, que l'èmfasi fos en les paraules, i fins i tot en els articles i els pronoms, la importància dels quals havia estat negada de seguida en altres casos. Que Meloni insistís que la denominessin en masculí, “el president”, no és un detall fútil, sinó l'eix central de la mitologia de l'abella reina, que és precisament la d'un món polític en el qual els segons sexes no estan convidats a participar.

Reforçar l'homecràcia

No és casualitat, per tant, que les dones que arriben a ocupar els càrrecs més alts de l'Estat siguin sovint dones de dretes. L'elecció de Meloni, de fet, no fa més que reforçar el que podem anomenar *homecràcia*, i passa precisament en un moment històric en què el patriarcat està essent qüestionat. És, doncs, un moviment literalment reaccionari. Si el patriarcat es refereix al govern (*arché*) del patriarca, és a dir, de l'home com a cap únic i indiscutible de la família, podem afirmar sense dubtar-ho que, com a tal, ha estat qüestionat a tots els països on els homes ja no són l'únic suport de la família. Això, però, no ha afectat gens ni mica l'homecràcia, és a dir, el poder (*cratos*) dels homes, que sobreviu i fins i tot pot florir allà on el patriarcat sembla estar en decadència.

En aquest sentit, la història de Meloni com a primera ministra és simptomàtica d'un passatge crucial a la nostra època, en què el sistema patriarcal trontolla. Alguns fins i tot es llancen a la paranoia col·lectiva

d'una societat “sense pares”, però, paradoxalment, el privilegi masculí continua proliferant: *home*, com ja deia la filòsofa feminista Simone de Beauvoir, encara és un gènere específic, però també el nom de la humanitat en general. I per això Meloni vol que li diguin “el president”. Amb una expressió presa de De Beauvoir, podem afirmar que vivim en una homecràcia perquè, respecte a l'home heterosexual, les dones —tant cis com trans—, de la mateixa manera que les persones LGBTIQ+, no binàries i de gèneres múltiples, són totes “segons sexes”.

La pàtria com a entitat mítica

L'elecció de l'eslògan “Déu, pàtria i família”, de caràcter indubtablement feixista, ens recorda com la mentalitat autoritària es nodreix de la idea que alguns cossos són intrínsecament superiors als altres i, precisament per això, tenen dret a dominar-los. El Déu de Meloni és el de la Trinitat —“en el nom del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant”—, és a dir, el d'una religió tan misògina que, com bé va observar De Beauvoir, no estalvia al seu Déu la mort més atroç (crucifixió), però el salva del deshonor d'haver nascut d'un veritable cos de dona (la Immaculada Concepció). La importantíssima *Ma-donna* exerceix, com totes les dones, el paper crucial d'ajuda, mediació, cura, però en el tríptic de la divinitat oficial, juntament amb el pare i el fill, la mare és substituïda per un “esperit” no identificat.

Les dones, expulsades de la trinitat que el Déu de Meloni invoca, no es troben gaire millor a la pàtria, que precisament no és màtria: recordem que la terra nativa en anglès, per exemple, és tant *motherland* com *fatherland*, és a dir, la terra de les mares i els pares, però a l'eslògan de Meloni la terra pertany només als pares. L'elecció del terme *pàtria* en lloc de *Itàlia* és, de fet, central a la narrativa de la grandesa de la pàtria, del declivi i el possible ressorgiment a través del partit, típic de les ideologies neofeixistes.

Pensem, per exemple, en l'eslògan de la campanya de Donald Trump: “Make America Great Again!” (“Fem que Amèrica torni a ser gran!”). L'ús del terme *Estats Units* o *Itàlia* faria pensar en el territori estatal on habiten persones de les cultures més diverses, incloent-hi els immigrants. En parlar d'Amèrica o de pàtria, en canvi, s'invoquen entitats mítiques, ancestrals, lligades a “la nostra sang” (paterna), que permeten identificar i alhora excloure tots aquells que serien “diferents”. La tríada es completa amb la invocació de la família, amb la qual Meloni clarament fa referència a la sancionada per Déu i la pàtria, és a dir, la cultura catòlica. Com ens va recordar molt eficaçment a la seva famosa conferència magistral de l'estiu del 2022: “Sí a la família natural, no al *lobby* LGBT, sí a la identitat sexual, no a la ideologia de gènere... No a la violència islamista, sí a les fronteres segures, no a la immigració massiva...”. Racisme, sexisme, transfòbia i homofòbia s'evocuen i es reforcen mútuament, com en totes les formacions neoautoritàries i neofeixistes que actualment proliferen a tot el món.

El fet que Giorgia Meloni sigui femenina, però no feminista, i que presumeixi a les xarxes socials de la seva faceta com a mare no és, en absolut, cap contradicció. Es pot ser dona sense ser feminista, com es

pot ser home i feminista. De fet, hi hauria d'haver més homes feministes si volem tenir alguna esperança d'abolir el sexisme. Els drets laborals s'han conquerit perquè els rics van sortir als carrers en solidaritat amb obrers i treballadors, però encara hi ha molt pocs homes que hagin fet de la batalla feminista el seu crit de guerra principal. Encara no ha nascut el Karl Marx o el Friedrich Engels del feminisme, és a dir, pensadors masculins que hagin fet del feminisme el seu camp de treball principal, de la mateixa manera que Marx i Engels van fer amb la causa del proletariat.

Per tant, difondre la llegenda de la primera ministra, alimentar la mitologia de l'abella reina al govern, no fa més que reforçar la il·lusió òptica que tot ha canviat, i així assegurar-se que, per contra, no canviï res, una estratègia típicament italiana immortalitzada per la novel·la i després per la pel·lícula de culte *Il gattopardo*. De fet, no és casualitat que aquesta elecció passi en el moment històric en què Itàlia havia emprès el camí d'alguns canvis històrics en qüestions de gènere. I el fet que aquesta abella reina sigui particularment femenina, a diferència d'altres que havíem vist abans, com Nilde Iotti, encara funciona millor, perquè augmenta la il·lusió òptica: com més visible sigui la seva condició de dona, menys reflexionarem sobre el fet que és l'única dona. Finalment, no es pot deixar d'assenyalar que, en una època en què la fluïdesa de gènere i les orientacions sexuals cada vegada són més visibles, el binarisme de gènere d'una feminitat ostentosa i d'una masculinitat dominant que aquest Govern representa també funciona perfectament per apaivagar moltes ansietats homofòbiques i transfòbiques. La família natural està protegida i, consegüentment, Déu i la pàtria, també.

Tot i això, el feminisme no significa afegir una dona afortunada al club dels opressors, és a dir, fer onejar il·lusions donistes per amagar el fet que els segons sexes continuen estant exclosos i oprimits en un país que encara és àmpliament misogin i homòfob. El feminisme és la fi de l'opressió de gènere, però no serà possible assolir aquest objectiu si es descuiden totes les altres fonts de dominació i autoritarisme. Si es concep el feminisme només com l'alliberament de poques dones, no només s'exclouen tots els altres segons sexes, fet que deixa intacta la matriu de la discriminació de gènere, sinó que també es reforça aquesta "política general de dominació" de la qual parlen les feministes interseccionals Audre Lorde i bell hooks: el sexisme, el racisme i el classisme es reforcen entre si perquè inculquen la idea que certes persones són superiors a d'altres i, per tant, tenen dret a dominar-les. No es pot eliminar l'opressió de gènere sense desmantellar també el racisme, l'explotació econòmica, la transfòbia i l'heterosexisme, perquè la vida està tan interconnectada que no es pot ser lliure en una societat en què tots els altres no ho siguin. Això és el que sosté l'anarcofeminisme: la dominació és un cabdell de molts fils i és important concentrar-se en cada un segons la seva urgència, però no hem d'oblidar que tots es reforcen i se sostenen els uns als altres. Com deia Emma Goldman, l'anarquisme és el mestre de la unitat de la vida. Per tant, el feminisme no vol dir donisme i abelles reines, sinó llibertat per a totes, tots i totis.

Mitologies feministes
Malpaso, 2023

Anarcafeminismo
Ned Ediciones, 2022

Manifiesto anarcafeminista
Ned Ediciones, 2021

La Il·lustració no entén de nostàlgies

**Miquel Seguró
Mendlewicz**

Fa dècades que estem imbuïts d'un pessimisme general que és, en certa

manera, conseqüència de l'influx de la postmodernitat. En aquest context hi ha qui troba a faltar la Il·lustració, el segle de les llums. Però, si volem ser il·lustrats, hem de deixar d'idealitzar el passat i fer-nos càrrec del present, com ho van fer els protagonistes d'aquell segle. Conquerim les ambivalències del nostre temps. Mirem sense por la nostra vulnerabilitat comuna.

Quan les coses van malament, intentem reconfortar l'ànim amb distraccions. Ens cal oblidar. Però quan les coses van a pitjor és gairebé impossible no lliurar-se a la nostàlgia, que, en comptes d'ajudar-nos a obrir les finestres a l'oblit, ens tanca en el bucle del record.

Nostàlgia és una paraula que fa referència a l'estranya afecció que sentien alguns soldats quan passaven massa temps fora de casa. El dolor (-*algos*) per no poder tornar (*nostos*-) a la terra matricial generava una difusa sensació de plaer i de dolor que sumia els nostàlgics en una boira de malenconia.

La nostàlgia és una experiència de l'exili emocional. Normalment, apareix per omplir un esvoranc excessivament penós o dolorós, per això al principi sembla que alleugi. Tot i això, el fet que aquest buit s'ompli amb records fa que l'exercici mnemotècnic s'impregni de circularitat i pesadesa.

No fa gaire, l'escultor romanès Albert György va intentar donar forma a l'experiència melancòlica. A la seva escultura *El buit de l'ànima - Melancolia* (2012), va cisellar una figura humana asseguda en un banc amb els braços encreuats i recolzats pesadament sobre els genolls, amb el petit cap encorbat sobre el tors. A l'obra, el tors es perfila només com un contorn, sense res que li doni substància pròpia, i per això el viatge espectral al buit que aquesta figura transmet és especialment colpidor. Qui s'hi ha trobat sap com n'és d'enganyosa la sensació de mirar-se endins i no trobar-hi més que un erm desolat.

Fa uns anys, unes dècades, que estem imbuïts d'un pessimisme general que no sembla que ens vulgui donar treva. L'opressiva neoliberalització fa que la vida s'hagi reduït a una qüestió de mínims en el sentit més literal i tràgic, i això, en un estat del benestar, és un -*algos* que no hauria d'estar passant. No hauria de passar, i, així i tot, no para de passar. Això no obstant, el nostre pessimisme s'explica per més factors. No tots els fenòmens de la vida es poden entendre tan sols a partir de la infraestructura. A les seves aigües hi arriben més afluents. Un és l'influx de la postmodernitat, que encara flueix amb cert cabal.

Renunciar al metarelat

El 1979, J. F. Lyotard va publicar *La condició postmoderna*, un dels llibres més importants per a la idea de la postmodernitat. La tesi principal era que ja no era possible continuar creient en els metarelats. La condició que imposava la postmodernitat a qualsevol mena de reflexió cultural sobre la societat o el món era la renúncia al metarelat. Qualsevol pretensió d'oferir un discurs més o menys aglutinador, una perspectiva general sobre l'experiència o el món (un relat de relats, un metarelat), quedava eliminada. Això, que afectava el marxisme, el neopositivisme, el cristianisme o la Il·lustració, significava que per parlar de les coses calia cenyir-se a la fragmentació de la realitat i no donar gaire volada al pensament unificador.

Les tesis postmodernes van tenir una part (pro)positiva. Ens van mostrar que la nostra imatge de la realitat és molt més petita que la

Miquel Seguró Mendlewicz

(1979). És doctor amb menció europea en Filosofia i llicenciat en Humanitats. Ha fet estades de recerca a diverses universitats europees. És professor de Filosofia, director de la revista *Argumenta Philosophica* i de la col·lecció "Pensamiento Herder". Ha tingut seccions de filosofia en programes de ràdio i televisió, i col·labora habitualment en mitjans de comunicació. Ha publicat diversos llibres, alguns dels quals s'han traduït a altres idiomes. El darrer es titula *Vulnerabilidad* (2021).

complexitat, la pluralitat i el dinamisme del que realment és. Que no hi ha un món, sinó experiències del món, i que som massa narcisistes per poder assabentar-nos bé de com funcionen les coses. La realitat, si és que hi ha alguna cosa que es pugui anomenar en singular, és més caòtica i desorganitzada del que les nostres idees en diuen.

L'assumpció d'aquella fragmentació com a principi existencial va comportar el descrèdit de qualsevol discurs filosòficocultural referent a conceptes com raó, veritat, bondat o realitat, i en part no els faltava raó (valgui la redundància). Però potser la cosa ha passat de frenada. La conseqüència directa de tot plegat és que qualsevol discurs que soni "modern" o "il·lustrat" és automàticament objecte de sospita, per imperatiu postmodern. Potser també per això la postveritat o les *fake news* han pogut proliferar més fàcilment.

Avui més que mai tot gira al voltant del "per a mi", a les xarxes i fora. Potser no tenim gaire idea del que volem dir quan pronunciem la paraula *jo* (qui som, en realitat?). Podem assumir sense gaire problema que la subjectivitat és una ficció, un relat o fins i tot un posat, però si alguna cosa defineix la nostra praxi quotidiana és que nedem en l'hiperindividualisme. Lluny d'estar desconstruït, el *jo* va tirant per terra tot allò que no li interessa, perquè el *jo* és el sobirà de l'ésser.

Potser per això els nostres temps tenen tant de barroquisme. Hi abunden l'exageració i la hiperemotivitat; manen la pompositat i l'ornamentalitat mediàtica. De vegades, hi ha més artífici que pretensió

La vida social i la comunitària s'assemblen més a un galimaties d'egos en lluita que a un dinamisme interessat a progressar cap a una estructura en xarxa.

de veritat, i gairebé sempre vivim reclosos a les estances del castell interior mentre la vida sembla un somni virtual. La tecnològització de la subjectivitat semblaria indicar que a l'egocentrisme li hauria de quedar molt poc. Els algorismes i els processos d'objectivació haurien de comportar una homogeneïtzació més

gran de la vida personal; tots iguals. I, d'alguna manera, és així: som cada cop més previsibles i repetitius en els nostres gustos i comportaments, així que funcionem com a rèpliques d'un mateix model de consumidor. Però, alhora, aquest procés no ha reduït gens ni mica el nostre egocentrisme militant; tot al contrari. La vida social i la comunitària s'assemblen més a un galimaties d'egos en lluita que a un dinamisme interessat a progressar cap a una estructura en xarxa.

Per a què serveix el present?

En aquest context hi ha qui troba a faltar la Il·lustració. "Allò sí que eren bons temps: el segle de les llums." Tot i això, pensar que qualsevol temps passat fou millor, com va deixar per als llibres de cites el famós vers de Jorge Manrique, pot ser tan irreal com el miratge d'un oasi que s'entreveu en ple desert. Probablement, la reflexió del poeta feia referència a la brevetat de la vida i a la insubstancialitat de qualsevol experiència, que

Es pot tenir la temptació de pensar que qualsevol temps passat fou millor, especialment si aquest temps és el de la Il·lustració. Però ser il·lustrat és de tot menys fugir d'un present per refugiar-se en un passat idealitzat.

sempre s'acaba esfumant. Qualsevol passat que tingui menys passat que el present, qualsevol passat que tingui més futur que aquest és preferible. *Tempus fugit*. Però independentment de la interpretació que donem al vers arribem a una mateixa qüestió final: per a què serveix el present?, què en podem fer?

En la nostra tessitura es pot tenir la temptació de pensar que qualsevol temps passat fou millor,

especialment si aquest temps és el de la Il·lustració. Però ser il·lustrat és de tot menys fugir d'un present per refugiar-se en un passat idealitzat.

Al llibre *Filosofia de la Il·lustración*, publicat el 1932, Ernst Cassirer ofereix una panoràmica general de les idees filosòfiques de la Il·lustració. Al cinquè capítol del llibre, titulat "La conquista del mundo histórico", Cassirer explica com la consciència d'historicitat va ser un dels elements característics d'aquell temps. Per a la consciència il·lustrada, el treball de l'historiador era equiparable al de l'investigador de la natura. Tots dos cercaven la llei oculta que estructura la història i la naturalesa. És veritat que la raó era considerada una cosa atemporal i, per tant, per sobre de les contingències, però Cassirer acota que, per als il·lustrats, la història era l'únic escenari on aquesta raó es podia revelar.

Avui la nostra consciència històrica no és especialment favorable ni optimista, però la pregunta i la responsabilitat que n'emanen són les mateixes que llavors: què cal fer? Si volem ser il·lustrats, hem de deixar d'idealitzar el passat i fer-nos càrrec del present, com ho van fer els protagonistes d'aquell segle. Això no vol dir oblidar-se de la Il·lustració. No hi ha present que no tingui passat, i el nostre també enfonsa les seves arrels al segle XVIII. Però lliurar-se a la nostàlgia pel temps passat pot implicar idealitzar-lo excessivament, com si el present no fos també conseqüència de les limitacions i contradiccions d'un passat que s'ha de quedar allà, enrere. La Il·lustració va tenir moltes i importantíssimes fites, però també greus llacunes amb conseqüències tràgiques. La Il·lustració també ha de passar pel divan i afrontar les seves ombres, com fa poc ha posat de manifest Antoine Lilti a *La herencia de la Il·lustración. Ambivalencias de la modernidad*.

Els capítols de la història han de ser rellegits tantes vegades com calgui per no perdre el fil, però no per fer-ne un *copiar i enganxar*. Siguem il·lustrats i conquerim les ambivalències del nostre temps amb l'avantatge de venir després de la Il·lustració. Obrim un document nou i mirem sense tanta por la nostra vulnerabilitat comuna, perquè aquí segur que ens trobem. Bolígraf a la mà, enfrontem-nos a l'ara amb les nostres llums i la consciència de les nostres ombres, que la història continua.

Vulnerabilidad

Herder Editorial, 2021

La vida también se piensa

Herder Editorial, 2018

Cossos productius: el retorn del taylorisme **Carl Cederström**

Quan parlem de la salut, ho fem en oposició a la malaltia. I, en definitiva, el que determina si estem sans o malalts és fins a quin punt el nostre cos és productiu o no. Els hereus del taylorisme consideren que un cos al qual es pot donar un ús productiu ha de ser un cos sa, però alguns estudis demostren que la idea que la felicitat i la salut engendren necessàriament treballadors més productius podria ser poc més que una il·lusió.

En l'àmbit de la medicina, la idea que un cos productiu ha de ser un cos sa es remunta a finals del segle XIX. Va ser llavors quan els metges van començar a interessar-se per la relació entre el treball i la salut. En aquest sentit, una obra pionera va ser el volum *The Hygiene, Diseases and Mortality of Occupations* [Higiene, malalties i mortalitat en el treball], escrit pel metge John Thomas Arlidge, alumne del King's College de Londres, que es va publicar l'any 1892. Aquest estudi va marcar un abans i un després, perquè traçava un impressionant ventall d'ocupacions, des d'oficinistes fins a bugaderes, estanquers o enquadernadors, per intentar mostrar els diversos perills de cada una. El més sorprenent, però, no és el detall amb què l'autor descriu cada feina, ni la minuciosa investigació que va haver de dur a terme per arribar a aquestes conclusions, sinó més aviat la demostració d'un menyspreu mal dissimulat envers els qui no han aconseguit integrar-se amb èxit en el conjunt de la cadena productiva; els qui, segons paraules d'Arlidge, “no són més que uns dropos i uns ganduls, que malgasten la vida indolentment o que només viuen per a l'autocomplaença”.

Hi ha dos supòsits subjacents en aquesta afirmació que val la pena analitzar. El primer és l'estigmatització dels que, voluntàriament o no, decideixen escollir un camí que no és explícitament productiu. A aquests els anomena “fills parasitaris de la societat civilitzada”. El segon supòsit és que l'absència de malaltia és, si no un requisit necessari, almenys sí una condició indispensable perquè els cossos siguin productius.

La preocupació per la salut en relació amb les activitats laborals, tal com es manifestava sobretot a Anglaterra, no semblava amoïnar gaire Frederick Winslow Taylor, l'enginyer nord-americà que, el 1898, va iniciar uns experiments transcendents sobre l'eficiència als llocs de treball. Quan va arribar a l'empresa siderúrgica Bethlehem Steel, Taylor estava decidit a esbrinar fins a quin punt podia ser eficient un home. Per fer aquest experiment, va escollir com a conillet d'índies un home fort, un home a qui Taylor va anomenar “senyor Schmidt”. El senyor Schmidt era, segons el va descriure despectivament Taylor, “un tipus d'home de mentalitat gandula”. El que el feia apte per a la feina, argumentava Taylor, era que “era tan estúpid i flegmàtic que mentalment s'assemblava més a un bou que a cap altra cosa”. Equipat amb un cronòmetre i un quadern, Taylor planificava la jornada laboral, minut a minut, moviment a moviment, i el dòcil senyor Schmidt, que de manera obediènt feia tot allò que li ordenaven, era capaç de carregar ferro com mai ho havia fet. Si el senyor Schmidt, sota l'atenta mirada de Taylor, podia treballar a una velocitat deu vegades superior a la dels seus companys, segurament aquests també podien treballar a la mateixa velocitat.

Aquest model barroer d'increment de l'eficiència, irònicament qualificat de “científic”, es va estendre pels Estats Units els anys següents i aviat es va exportar a Europa i a altres llocs del món. El mètode era força senzill. Desglossar fins al més mínim detall les tasques d'una feina i, amb una vigilància de caràcter militar, assegurar-se que cap treballador

Carl Cederström

És professor associat d'Empresarials a la Universitat d'Estocolm. També és autor de diversos llibres, com *The Wellness Syndrome* i *La il·lusió de la felicitat*. Ha publicat assajos a *The New York Times*, *The Guardian* i *The Atlantic*; i escriu de manera habitual al diari suec *Dagens Nyheter*.

Els “capitalistes del benestar”, des de Pullman fins a Kellogg, han intentat elevar la qualitat de vida dels treballadors per augmentar simultàniament els beneficis de les seves empreses.

disposés del mínim espai de temps per descansar o recuperar-se. Aquest model es va convertir en el predominant per augmentar l'eficiència, no només a les fàbriques, sinó també a les oficines i en altres espais de treball.

Semblava una idea brillant: espremer els treballadors al màxim i, alhora, afirmar que es tractava d'una

tasca legitimada per la ciència, enginyosa i rendible. Fins que va deixar de ser-ho.

La raó, com Ford (entre altres líders empresarials) descobriria més tard, era que els cossos (i les ments) començaven a espatllar-se. Va resultar, sense que ningú se'n sorprengués, que passar un dia rere l'altre per l'adreçador era, per a qualsevol ésser humà, fins i tot per als que Taylor considerava indefensament estúpids, una experiència tan brutalment espantosa que els treballadors no veien més sortida que escapar-ne, encara que les expectatives de sobreviure sense feina, sense diners i sense sostre fossin escasses.

L'antecedent dels recursos humans

El que va succeir després, almenys si consultem els manuals clàssics sobre gestió empresarial, és el naixement del moviment de les relacions humanes, que alhora va ser precursor del que avui dia anomenem “recursos humans” o “RH”. El mateix Ford havia de trobar fórmules perquè la gent no deixés la feina (era massa car contractar contínuament empleats), així que es va dedicar a buscar la manera que els treballadors se sentissin vinculats al lloc de feina, tant físicament com emocionalment. Per aconseguir-ho, va construir cases familiars a prop de les fàbriques; fins i tot va crear un departament sociològic que feia visites a domicili per assegurar-se que les cases estaven endreçades i en bon estat, i implicava els treballadors en activitats socials.

Tanmateix, Ford no va ser el primer a adoptar mesures tan aparentment humanistes per mantenir els treballadors a prop de les fàbriques. Hi ha una llarga i fascinant història dels anomenats “capitalistes del benestar”, des de Pullman fins a Kellogg, que han intentat elevar la qualitat de vida dels treballadors per augmentar simultàniament els beneficis de les respectives empreses. Tot i això, el que fa que l'exemple de Ford sigui rellevant avui en dia és que detecta el problema que suposa per a les empreses que la gent emmalalteixi tant que no tingui cap altra opció que deixar la feina. El que amoïnava Ford no era el benestar dels treballadors; que estiguessin sans o malalts determinava un problema més gran: si eren productius o no.

El llegat de Taylor (que va morir el 1915) va perdurar, però, pocs anys després de la publicació del seu emblemàtic pamflet *The Principles of Scientific Management* [Els principis de la gestió científica],

una nova generació de teòrics nord-americans del *management* prenia el relleu. Aquests acadèmics formats a escoles de negocis, sovint associats al moviment de les relacions humanes, van començar a desenvolupar el que van anomenar “teoria de la incidència de la felicitat en la productivitat”. Segons aquesta tesi, la salut i la felicitat s’integren en una idea més àmplia de la “part humana” del treball. La teoria que va idear aquesta generació de “científics” era que es podia aconseguir que els llocs de treball fossin més eficients, sense haver d’exercir un control amenaçador a la manera de Taylor, sinó adreçant-se als cors i les ments dels treballadors i cultivant el que ells anomenaven *soft skills* (habilitats toves).

El més interessant és que, tot i que cap d’aquests científics era metge de formació ni tenia coneixements mèdics, van ser capaços d’influir profundament en el discurs de la salut. Van combinar l’interès creixent per la psicologia de grups i de l’ego amb un interès cada cop més gran pel lideratge empresarial.

Des de llavors, la psicologia humana no es va dedicar només, ni tan sols principalment, a explorar la misteriosa profunditat de la ment humana, com feien Freud i els seus seguidors lliurecanvistes, sinó a comprendre la ment i el cos humans amb l’objectiu de fer-los més adequats en un món lucratiu.

En darrera instància, el que es pretenia era que les empreses poguessin ser més eficients, no imposant rutines de treball més productives, sinó proporcionant als treballadors unes condicions que afavorissin la felicitat i la salut. Així doncs, la felicitat i la salut no només eren requisits necessaris per aconseguir augmentar la productivitat, sinó que, en un raonament increïblement circular, també n’eren el resultat.

A més felicitat més productivitat?

La idea que suposadament els treballadors feliços són més productius encara persisteix ara i és un mantra incontestable per a les empreses

actuals. Tanmateix, per molt que els gurus dels recursos humans ho cridin als quatre vents, encara no hi ha proves concloents que això sigui així. Per demostrar aquesta hipòtesi, un investigador va correlacionar els beneficis de les quatre grans cadenes de supermercats del Regne Unit amb la

satisfacció dels treballadors, i va descobrir que les empreses més rendibles tenien empleats menys satisfets.

Aquest exemple, encara que no és estadísticament representatiu, ens parla sobre la il·lusòria idea que la felicitat i la salut engendren necessàriament treballadors més productius. El que sovint no es diu en el discurs optimista dels directius són les condicions materials amb què, amb freqüència, si no sempre, es desenvolupa la feina. Posem, per exemple, el cas d’Amazon. Tot i les crítiques generalitzades i constants al

---

Amazon, tot i les crítiques generalitzades i constants al tracte que reben els treballadors, continua obtenint beneficis enormes.

tracte que reben els treballadors, continua obtenint beneficis enormes, no perquè els empleats estiguin sans i siguin feliços, sinó perquè Amazon ha crescut fins a ocupar una posició tan poderosa que pot alterar, de manera molt eficaç i com li plagui, les normes establertes.

En les últimes dècades, el taylorisme, sorprenentment, ha tornat als llocs de treball, sovint amb el nom de *taylorisme digital*. Les formes extremes de control, que al seu dia van ser criticades i ridiculitzades en novel·les com *1984*, d'Orwell, i *Un món feliç*, de Huxley, tornen a ser actuals. De fet, són acceptades en gran manera com a part del nou món laboral, tant hi fa si és treballant en una fàbrica com en el sector del transport, o en una oficina, per no parlar del treball en l'economia *gig*.

Durant la pandèmia, quan les persones que treballaven en oficines van començar a treballar des de casa, es va posar en pràctica una manera totalment nova de controlar els empleats. Se'ls van implantar programes informàtics invasius als ordinadors per poder-los vigilar tots els moviments. Un dels programaris més amenaçadors feia servir la càmera integrada als equips dels empleats per fer-los fotografies per sorpresa, quan menys s'ho esperaven, per fer-los captures de les pantalles.

Aquí, la mirada del superior jeràrquic és substituïda per la de la pantalla de l'ordinador, com si al nou entorn de treball els teus superiors et mirassin fixament als ulls, però sense que tu sàpigues si hi són o no.

No és estrany, doncs, que Amazon sigui una de les empreses pioneres a inaugurar una nova era del taylorisme digital. Fa uns anys, aquest gegant empresarial va patentar una polsera digital que no només registrava la ubicació dels seus treballadors de magatzem (cosa que ja feia abans), sinó que, a més a més, feia un seguiment d'on col·locaven exactament les mans o emetia vibracions quan el treballador no estava en la postura adequada per fer la feina.

Així, la preocupació dels directius per la salut dels treballadors va sorgir de la preocupació que els cossos dels treballadors no poguessin suportar la pressió de la feina. Sembla que aquesta preocupació ha quedat enrere, i davant l'obsessió per fer que els cossos siguin més productius és probable que siguem testimonis d'una inversió en la relació entre salut i malaltia, en la qual tots dos conceptes s'interrelacionin d'una manera diferent, condicionats per la rendibilitat del capital.

La ilusión de la felicidad
Alianza editorial, 2019

The Wellness Syndrome
Carl Cederström i André Spicer
Polity, 2015

L'accés a l'aigua i la promesa incomplerta de la democràcia

Katie Meehan

seu accés universal encara és silenciosament insuficient o deficient a moltes llars dels Estats Units. Atrapats en la crisi de l'accés a l'habitatge o del cost de la vida, milions d'habitants urbans es veuen abocats a vides precàries, sense accés segur a l'aigua corrent ni al sistema de sanejament. És necessari un canvi de paradigma en el context de l'emergència climàtica.

L'aigua és una pedra angular de la vida democràtica i, tanmateix, el

L'any 2016 es va declarar un incendi en el qual van morir 36 persones a Ghost Ship, un antic magatzem d'Oakland (Califòrnia) reconvertit il·lícitament en habitatges i espais de treball. El lloguer era barat, sobretot comparat amb la resta de la regió metropolitana. Pels volts d'aquella època, un periodista va llogar una barraca darrere d'un bungalow al barri burgès de West Oakland i s'hi va mudar. "No hi havia canonades ni aigua corrent per rentar-me les mans o les dents abans d'anar a dormir", explicava en un article d'una revista, on descrivia la seva vida en aquell pati. "L'electricitat hi arribava per un allargador que feia ziga-zagues per un terreny ple de menta silvestre i mímulus i pujava fins a un forat que hi havia entre els taulons del terra. L'estructura era més petita que una cella de la presó de San Quentin (una casa diminuta o un taüt enorme, segons es miri), de quatre per vuit i tres metres d'alçada, tan estreta que només hi cabien un matalàs, les meves jaquetes i corbates, un calefactor, algunes novel·les i el pot on orinava."¹

L'accés a l'aigua i al sistema de sanejament a les ciutats no és mai una qüestió només d'aigua: es tracta d'una qüestió de ciutadania,

Katie Meehan

És catedràtica de Justícia Mediambiental al King's College de Londres, directora del projecte Plumbing Poverty i coautora del llibre *Water: A Critical Introduction*.

Notes

1. Enzinna, W. "Gimmie Shelter: The Cost of Living in the Bay Area". *Harper's Magazine*. 2019. [via.bcn/zbwJ50ThhVp](https://www.bcn.com/zbwJ50ThhVp)
2. Graham, S. i Marvin, S. *Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition*. Routledge, Londres, 2001.
3. Meehan, K., Jurjevich, J. R., Chun, N. M. J. W. i Sherrill, J. "Geographies of insecure water access and the housing-water nexus in US cities". *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(46), 28700-28707. 2020.
4. Meehan, K., Jurjevich, J. R., Griswold, A., Chun, N. M. J. W. i Sherrill, J. *Plumbing Poverty in US Cities: A Report on Gaps and Trends in Household Water Access, 2000 to 2017*. King's College London, Londres, 2021. [via.bcn/P93P50Thi5s](https://www.bcn.com/P93P50Thi5s)
5. *Ibid.*
6. *Ibid.*
7. Fields, D., Kohli, R. i Schafran, A. *The Emerging Economic Geography of Single-Family Rental Securitization*. Working Paper 2016-02. Banc de la Reserva Federal de San Francisco i Community Development Investment Center, San Francisco, 2016.
8. Zillow Rental Manager (consultat el 3 de setembre del 2024). [via.bcn/69jE50Thitf](https://www.bcn.com/69jE50Thitf)

de pertinença i de seguretat, els principis bàsics de la vida democràtica. Segons Stephen Graham i Simon Marvin, l'ideal d'una infraestructura moderna es basa en almenys tres elements socials i de disseny principals: en primer lloc, un sistema en xarxa de recursos agrupats i integrats; en segon lloc, recursos de qualitat i en quantitats uniformes, i en tercer lloc, una noció universal de la provisió de recursos, reflectida en l'objectiu de les Nacions Unides d'"aigua per a tothom".²

Clarament, l'ideal democràtic d'"aigua per a tothom" cau ràpidament davant l'evidència de les dades. En molts països occidentals, l'accés a l'aigua corrent està tan normalitzat i es dona tant per fet que és fàcil ignorar que no a tot arreu és una realitat, llevat que, com li va passar a aquell periodista, ens toqui viure sense aigua corrent i orinant en un pot.

Promesa incomplerta

L'aigua corrent és més un horitzó de lluita que no pas un fet consumat. Als Estats Units, es calcula que 1,1 milions de persones no tenen aigua corrent a casa seva. El 73% dels afectats viuen en grans àrees metropolitanes, com Nova York (65.000 persones sense aigua corrent), Los Angeles (44.200), San Francisco (27.400), Chicago (22.300) i Houston (20.300). En tot el país, els nuclis familiars sense accés bàsic a l'aigua corrent es troben majoritàriament en ciutats, tenen uns ingressos baixos, viuen de lloguer i els seus integrants no són blancs.³

En algunes ciutats, aquesta tendència ha anat a pitjor. En conjunt, tot i que l'accés de les llars a l'aigua ha millorat als Estats Units des del 2000, la nostra investigació mostra una tendència a la baixa en algunes de les ciutats més riques i de més creixement, com San Francisco, Portland, Austin, Nashville i Seattle, entre d'altres. Portland és un exemple paradigmàtic de l'empitjorament de la tendència: l'any 2000 la ciutat registrava 3.200 llars sense aigua corrent. El 2017 aquesta xifra s'havia disparat fins a les 6.200 llars, un augment del 50%.⁴

Què impulsa aquesta tendència corrosiva? Com explica el nostre informe del 2021,⁵ el cas de San Francisco dona pistes importants sobre la confluència de l'habitatge i l'aigua. Els llogaters constitueixen menys de la meitat de les llars de l'àrea metropolitana de San Francisco, però representen gairebé el 90% dels habitatges que no tenen aigua corrent.⁶ El celebrat auge tecnològic de la regió i la creació d'empreses propietàries en el sector del lloguer a Califòrnia, després de la crisi financera global del 2008, van contribuir a l'aparició de la crisi de l'habitatge actual: alts preus, baixes taxes de propietat i lloguers insostenibles per a nuclis familiars amb ingressos baixos i mitjans.⁷

San Francisco, que és la tercera ciutat del món amb més multimilionaris, també és una de les ciutats dels Estats Units on els preus del lloguer són més alts. El 2024 el preu mitjà era de 3.371 dòlars al mes, xifra que és un 61% més alta que la mitjana nacional.⁸ Segons el nostre informe, un inquilí mitjà sense connexió a la xarxa gastava el 44% dels ingressos mensuals (pagats a un propietari) per viure en una casa sense

aigua corrent a la ciutat. En poques paraules, els llogaters guanyen menys i paguen més per serveis deficients.

Democràcia ajornada

Com es converteix una ciutat en la ciutat dels senseaigua? El mite romàntic de San Francisco (com a far de la política progressista) contradiu la seva història de desenvolupament geogràfic desigual i d'explotació

La pobresa hídrica a les regions urbanes dels Estats Units és el producte d'un ordre social capitalista, que explota les diferències racials i de classe a través d'un sector de l'habitatge que prioritza els beneficis per damunt de la vida.

racialitzada. L'escriptor i crític James Baldwin va trencar amb aquesta imatge ensucrada de la ciutat per treure a la llum veritats més profundes. "Suposo que és fàcil que una persona blanca que passegi per San Francisco pensi que tot està en pau, perquè certament ho sembla, en superfície", va dir al documental del 1964 *Take This Hammer*: "San Francisco és molt més maco que Nova York. I és molt més fàcil d'amagar-s'hi, tens les vistes,

tens els turons. També tens la llegenda que San Francisco és cosmopolita i amb visió de futur, però no és més que una ciutat com qualsevol altra dels Estats Units".

Les observacions de Baldwin es podrien aplicar avui en dia a la crisi oculta de la desigualtat de l'aigua. Com expliquem a l'informe, "tot i la disminució de la població negra a San Francisco, el nombre de persones negres en situació de pobresa hídrica va augmentar gairebé un 50% en aquest període [del 2000 al 2017], i va passar de 3.200 a 4.600 individus"⁹ La història de la pobresa hídrica a San Francisco està vinculada a una combinació d'habitatge inassequible, ingressos decreixents, transformacions posteriors a la recessió en el sector del lloguer i la bretxa de la riquesa racial. "Aquest és el San Francisco que els estatunidencs fan veure que no existeix", va argumentar Baldwin; "creuen que me l'estic inventant".

La pobresa hídrica a les regions urbanes dels Estats Units no és una qüestió tècnica ni un vestigi del passat, sinó el producte d'un ordre social capitalista, que explota les diferències racials i de classe a través d'un sector de l'habitatge que prioritza els beneficis per damunt de la vida. Empíricament, la situació està empitjorant, no millorant, en diverses de les ciutats principals dels Estats Units, una dada que fa saltar les alarmes sobre l'adaptació de les llars a l'emergència climàtica. Tot i que la Llei d'infraestructures bipartidista, aprovada el 2021, va en la bona direcció, caldrà veure si la inversió que preveu, relativament modesta, pot transformar el sistema. Fins llavors, la lluita per una gestió més equitativa i justa de l'aigua continua, fins i tot als llocs més impensables.

Water: A Critical Introduction

Katie Meehan, Naho Mirumachi,
Alex Loftus i Majed Akhter
Wiley-Blackwell, 2023

Una política climàtica radical per empoderar la classe treballadora i les comunitats rurals
Jason Hickel

El capitalisme és incapaç de resoldre la crisi mediambiental. Els intents d'aplicar una

política climàtica ferma han agreujat la inseguretat econòmica dels ciutadans i han desencadenat reaccions violentes. Però una ocupació pública garantida en l'àmbit ecològic podria resoldre aquest problema. Per fer-la realitat, la sobirania monetària dels governs i la implicació de la classe treballadora i el món rural en són les claus.

Els governs europeus s'enfronten a un gran dilema. Si bé estan obligats a accelerar substancialment el ritme cap a la descarbonització i altres objectius ecològics, transformant o fins i tot limitant el creixement d'algunes indústries mediambientalment destructives, els intents per fer-ho sovint han perjudicat o alienat la classe treballadora i les comunitats rurals, fet que ha provocat una reacció popular en contra de les polítiques climàtiques.

Espanya n'és un bon exemple. Els ministres del Govern espanyol saben que la descarbonització ha d'incloure plans per reduir la producció industrial de carn. A escala mundial, aquesta indústria és responsable de prop del 13% de les emissions totals. A Espanya les xifres són similars. Però, a diferència del que passa amb l'electricitat i el transport, aquest problema no es pot resoldre mitjançant les energies renovables.

La producció industrial de carn també utilitza grans extensions de terra de manera molt intensiva, la qual cosa provoca la pèrdua de biodiversitat i, sovint, una greu degradació dels ecosistemes. Això és especialment perillós a Espanya, on el canvi climàtic està provocant la desertització de moltes zones del país. Només cal visitar els camps espanyols per veure-ho amb els nostres propis ulls: la terra està devastada i tocada de mort.

Reduir la producció de carn seria molt beneficiós, perquè permetria disminuir radicalment les emissions del sector alimentari i, d'aquesta manera, ajudaria Espanya a complir les seves obligacions climàtiques. Només eliminant la carn bovina i ovina i els productes lactis i fent ús d'altres fonts de proteïna vegetal i animal, es podria reduir l'ús total del sòl en més d'un 70%. Amb aquesta acció s'aconseguiria alliberar grans extensions de terra que es podrien regenerar.

Però, en anys recents, quan els mitjans de comunicació espanyols han plantejat aquest problema, s'ha produït una important reacció en contra. La indústria càrnia dona feina a 100.000 treballadors, molts d'ells en comunitats rurals. Aquestes persones es van sentir acusades i culpabilitzades. Era difícil escapar al relat que les elits de Madrid estaven atacant la classe treballadora de les comunitats rurals. Què passaria si es reduís la indústria càrnia? Què se suposa que farien les persones que en depenen per tenir feina i ingressos? No provocaria això l'emigració a les ciutats i buidaria, encara més, les zones rurals d'Espanya?

La resposta va ser prou contundent per tancar el debat i, des de llavors, amb prou feines s'ha avançat en la qüestió. Aquest episodi és una lliçó de per què la política climàtica mai tindrà èxit si s'enfronta amb la classe treballadora. La població ja ha de fer front a una greu inseguretat econòmica amb el capitalisme, l'amenaça constant de la desocupació, l'habitatge inassequible i les crisis del cost de la vida. Una política climàtica que amenaci d'agreujar aquests problemes és inacceptable.

Aquest dilema, però, no es limita només a Espanya. Recentment, hem vist casos similars a França i als Països Baixos. No és només un problema de l'agricultura. S'ha de reduir la producció en molts altres sectors si volem complir els objectius de desenvolupament sostenible: combustibles fòssils, cotxes privats, mansions, creuers, moda ràpida, etc.,

Jason Hickel

És antropòleg econòmic, escriptor i membre de la Royal Society of Arts. També és professor a l'Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals de la Universitat Autònoma de Barcelona, ajudant visitant sènior a l'International Inequalities Institute de la London School of Economics, i catedràtic de Justícia Global i Medi Ambient a la Universitat d'Oslo. A més, és editor associat de la revista *World Development*, i forma part de la Climate and Macroeconomics Roundtable de la US National Academy of Sciences, del consell assessor del Pacte Verd Europeu, de la Rodney Commission sobre reparació i justícia redistributiva i de la Lancet Commission sobre sanitat sostenible.

on trobem formes destructives de producció que contribueixen ben poc o gens al benestar humà. Les persones que depenen dels ingressos d'aquests sectors poden pensar que les polítiques ecològiques són profundament desestabilitzadores i oposar-s'hi.

Són accions urgents, socialment i ecològicament necessàries. Tothom hi està d'acord. Però el capital privat no les duu a terme perquè no són rendibles.

Agents d'un canvi transformador

Hi ha, però, un enfocament alternatiu, que pot situar les comunitats rurals i la classe treballadora en el centre d'una política climàtica radical, com a agents d'un canvi transformador que assegurari i millori alhora els mitjans de vida de les persones. La clau per obrir aquesta

possibilitat és una ocupació pública garantida en l'àmbit ecològic.

A les comunitats rurals se'ls hauria de plantejar la qüestió de la manera següent: a Espanya, la terra (el seu actiu més valuós) està degradada i agonitzant; els habitants de les zones rurals ho saben més bé que ningú. Però també estan a prop de la terra i saben perfectament com curar-la. Tenen els coneixements i les eines. Poden convertir-se en herois de la transició ecològica. Espanya els necessita. El mateix plantejament es podria fer a les classes treballadores en general. Tenen la força i la mà d'obra per construir una societat millor i una civilització ecològica.

Com? Amb una ocupació pública garantida vinculada a les obres públiques verdes. Un programa d'aquesta mena permetria a qualsevol persona formar-se i participar en els projectes col·lectius més importants de la nostra generació: desenvolupar fonts d'energia renovables de propietat comunitària, ampliar els sistemes de transport públic, aïllar edificis, restaurar la terra, regenerar boscos, etc. Aquest sistema podria crear oportunitats per permetre als agricultors produir béns agroecològics amb mètodes regeneratius que enriqueixin el sòl i millorin la biodiversitat.

Són accions urgents, socialment i ecològicament necessàries. Tothom hi està d'acord. Però el capital privat no les duu a terme perquè no són rendibles. Aquest és el veritable quid de la qüestió. El capital controla la producció, organitza les nostres capacitats productives i produeix allò que li resulta més rendible, i no allò que és més necessari per a les persones i el planeta. El resultat és una sobreproducció massiva de coses com els combustibles fòssils, la carn de boví industrial o els totterrenys, perquè donen molts beneficis al capital; en canvi, tenim una escassetat perenne de coses clarament necessàries com l'habitatge assequible o l'agricultura regenerativa.

La garantia d'ocupació ajudaria a resoldre aquest problema. Intervindria allà on fallés el capital i orientaria la producció cap a objectius socials i ecològics urgents. També suprimiria de manera permanent la inseguretats econòmica que tantes persones pateixen amb el capitalisme. Es podria fer servir per establir normes laborals (com ara un salari digne, jornades laborals més curtes i democràcia al lloc de treball) aplicables de manera transversal a tota l'economia, la qual cosa obligaria les empreses

Nota

1. Olk, C., Schneider, C. i Hickel, J. "How to pay for saving the world: Modern Monetary Theory for a degrowth transition". ScienceDirect, 2023. via.bcn/cyoL50Tg5wB

privades a complir-les. En cas de no fer-ho, s'arriscarien a perdre personal. Si tinguéssim l'opció de fer una feina digna i socialment important en un lloc de treball democràtic, acceptaríem una activitat innecessària en pitjors condicions en empreses que només busquen maximitzar els seus beneficis? Definitivament, no l'acceptaríem.

Una idea amb bona acceptació

La bona notícia és que aquesta idea és molt popular. Les enquestes que s'han fet al Regne Unit, als Estats Units i a França mostren que gairebé el 80% de la ciutadania vol que els seus governs estableixin programes de garantia ocupacional. Hi ha poques polítiques que tinguin un suport tan generalitzat.

L'enfocament que plantejo aquí també podria revitalitzar de manera radical la classe treballadora, tant en ciutats com en pobles rurals. Els recursos es podrien distribuir més equitativament a tot el país, es reduiria la fractura camp-ciutat i es retornarien la dignitat i la seguretat a les zones rurals d'Espanya. Fins i tot podria motivar els joves a traslladar-se de la ciutat al camp per participar en projectes regeneradors.

Les últimes eleccions han demostrat que els partits progressistes d'esquerres a Espanya cada cop tenen menys poder. Sens dubte, una de les raons principals és que no han aconseguit els objectius de garantir la plena ocupació, sous dignes i mitjans de vida estables. L'atur a Espanya continua sent un problema colossal, completament injustificable: centenars de milers de treballadors que podrien estar contribuint a construir una civilització ecològica s'han quedat sense feina, abandonats i exclosos. Estan condemnats a la pobresa i a la depressió. La garantia d'ocupació resol aquests problemes. Respon a les preocupacions bàsiques de les famílies espanyoles. És una estratègia popular que pot guanyar unes eleccions, i de segur les guanyarà.

L'enfocament que plantejo podria revitalitzar de manera radical la classe treballadora.

Aquest plantejament es pot finançar amb diners públics.¹ Qualsevol govern que tingui prou sobirania monetària pot emetre moneda per pagar salaris i donar feina, per tal d'aconseguir tot el que sigui d'interès públic. Els economistes saben que això és així. Com

va assenyalar el mateix Keynes, qualsevol cosa que siguem capaços de fer, en termes de capacitats productives reals, la podem pagar. És a dir, una estratègia de finances públiques permet mobilitzar els recursos productius adequats per aconseguir objectius socialment i ecològicament necessaris.

Naturalment, si tota aquesta nova activitat tensa la capacitat productiva de l'economia (la mà d'obra i els materials disponibles), els preus augmentaran i provocarà inflació. Però aquest problema es pot evitar fàcilment si reduïm la producció i la demanda en altres parts de l'economia, per exemple, mitjançant la regulació del crèdit per retallar el finançament a sectors destructius, i mitjançant la fiscalitat progressiva per retallar poder adquisitiu als rics. Aquestes mesures alliberarien capacitats productives que es podrien reorientar cap a activitats més beneficioses.

Notes

2. Ehnts, D. i Paetz, M. "COVID-19 and its economic consequences for the Euro Area". *Eurasian Econ Rev*, 11, 227-249. 2021.

via.bcn/9gx350Tg5Fq

3. Ostrom, E. *Governing the Commons*. Cambridge University Press, 2015. via.bcn/pABJ50Tg5T1

4. Hauser, O., Rand, D., Peysakhovich, A., et al. "Cooperating with the future." *Nature*, 511, 220-223. 2014. via.bcn/H1rh50Tg5Iz

És cert, però, que els països de l'eurozona, entre ells Espanya, tenen una sobirania monetària limitada, restringida per les normes de la Unió Europea que impedeixen als països membres utilitzar plenament les seves competències en matèria de finances públiques. Aquestes restriccions van ser imposades per faccions polítiques alineades amb els grans capitals europeus, amb la finalitat de dificultar l'ús de les capacitats productives nacionals en benefici del bé públic i que, així, quedessin disponibles per ser explotades per part d'empreses privades. Idealment, els governs europeus haurien de pressionar perquè s'eliminessin aquestes restriccions. Els del sud d'Europa (especialment Espanya, Itàlia i Grècia, que es troben a primera línia de foc quant al col·lapse climàtic) haurien de liderar aquest moviment.

No obstant això, no podem esperar una solució d'àmbit europeu a aquest problema. Les mesures introduïdes recentment pel Banc Central Europeu en resposta a la pandèmia han relaxat substancialment les antigues regles. En aquests moments, els governs nacionals tenen força més sobirania monetària² de la que la majoria dels polítics són conscients, i poden i han de fer servir aquest poder per finançar una ocupació pública garantida.

Una situació de bloqueig perillosa

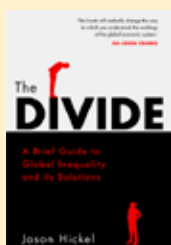
Tot i que la garantia d'ocupació i les obres públiques associades han de ser finançades per l'emissor de la moneda, també han de ser gestionades de forma democràtica en l'àmbit local. D'aquesta manera es garanteix que les decisions sobre la producció estiguin orientades a satisfer les necessitats reals dels ciutadans. El nivell de gestió dependria del projecte: grans iniciatives, com un sistema ferroviari interurbà, requeririen una coordinació a escala nacional, però projectes més locals, com la instal·lació d'energia solar o la restauració d'ecosistemes, es poden gestionar a escala local. En qualsevol cas, el component democràtic és fonamental, atès que diversos estudis han demostrat que quan les persones tenen un control democràtic sobre la producció tendeixen a prioritzar el benestar humà³ i l'ecologia.⁴

Actualment, ens trobem en una situació de bloqueig perillosa. El capitalisme és incapaç de resoldre les crisis socials i mediambientals. Els intents actuals dels governs d'aplicar una política climàtica ferma han agreujat la inseguretat econòmica dels ciutadans i han desencadenat reaccions violentes. No podem ni tan sols mantenir una conversa racional sobre la reducció de certes formes de producció per la por perpètua a la desocupació. És impossible avançar en aquestes condicions. Però l'ocupació pública garantida pot acabar amb aquest problema. Posaria fi a la inseguretat econòmica i a la por a la desocupació. També aconseguiríem mantenir un debat serè sobre com transformar l'economia. I finalment ens permetria mobilitzar les nostres capacitats productives per accelerar el progrés cap a objectius urgents.

Aquesta política no només és desitjable. Té una importància existencial i s'ha de debatre i discutir en els mitjans de comunicació i en l'àmbit polític. Com més aviat comencem aquest debat i avancem per aplicar-lo, més brillant serà el nostre futur.

**Menos es más.
Cómo el decrecimiento
salvará al mundo**
Capitán Swing, 2023

**The Divide: A Brief Guide
to Global Inequality
and its Solutions**
Penguin, 2017

Exhumar la memòria

Nona Fernández

En el si
del projecte
Exhumar la

memoria, un equip d'arqueòlegs intenta localitzar i recol·lectar les restes del palau de La Moneda, seu de la presidència de Xile, bombardejada i parcialment destruïda l'11 de setembre del 1973 durant el cop d'estat per ensorrar Salvador Allende. Recuperar la runa desapareguda podria aportar dades valuoses sobre aquell matí fatídic.

Els inicis són tramposos. Anul·len la possibilitat d'algun esdeveniment que quedarà a l'ombra gràcies a la decisió de fer partir el relat des d'un lloc i no pas des d'un altre. En aquesta lògica incerta, potser el punt de partida es troba al final, on s'obre l'excavació on anirem remenant els estrats de la història.

La que vull explicar podria tenir múltiples inicis. Un tindria lloc entre els anys 1975 i 1978 a la ciutat de Santiago de Xile. Una noia, que anomenarem A, hi arriba il·lusionada per començar una nova vida. De seguida troba feina en un bar del centre històric, on coneix en B i se n'enamora. Es casen i compren un tros de terra per construir-hi l'habitatge de la família que esperen tenir. Però les economies han anat lentes, i només en tenen prou per a un terreny que, més que un terreny, és un gran sot que cal omplir per construir-hi a sobre. La parella és entusiasta i espera aconseguir després la manera d'anivellar el terra del que serà casa seva. I estan en aquest compàs d'espera quan un grup de camioners arriba a esmorzar al local on treballa l'A. Són els encarregats de treure la runa del palau de La Moneda, que és a un parell d'il·les del bar i que ha estat bombardejat pels militars durant el cop d'estat. El dictador vol restaurar l'edifici per anar-se-n'hi a governar, com un president democràtic, però primer ha de netejar les restes de la barbàrie. Dies després de l'arribada

Nona Fernández Silanes

(Santiago de Xile, 1971). És actriu i escriptora. Entre altres llibres, ha publicat les novel·les *Mapocho* (2002, Premio Municipal de Literatura), *Space Invaders* (2013, finalista del National Book Award), *Chilean Electric* (2015, premi Mejores Obras Publicadas del Consejo Nacional del Libro) i *La dimensión desconocida* (2016, Premio Sor Juana Inés de la Cruz i finalista del National Book Award). Els seus treballs més recents són *Voyager*, *Preguntas frecuentes* i *¿Cómo recordar la sed?* Els seus llibres han estat traduïts a diversos idiomes. És autora de les obres de teatre *El taller* (2012), *Liceo de niñas* (2015), *Paren la música* (2021) i *El difunto imaginario* (2023), així com de les versions teatrals de *Space Invaders* (2022) i *Voyager* (2024).

La casa del govern de Xile va ser incendiada i destruïda per l'exèrcit després d'haver acollit 23 presidents de la República.

dels nous comensals, l'A els pregunta si les camionades de runa que treuen diàriament podrien anar a farcir el forat del seu terreny. Els camioners escolten la insòlita petició i, com que l'A és simpàtica i els atén tan bé, hi accedeixen. En una setmana, deu camionades amb les restes de La Moneda aniran a parar al lloc on,

en el futur, s'alçarà una casa, i naixeran els fills, i es consolidarà la llar de l'A i els seus descendents. Tot sobre les restes de La Moneda bombardejada.

Un altre començament podria tenir lloc una tarda de l'any 2022. El meu amic Pancho Medina treu el mòbil perquè escolti una nota de veu que ha rebut: "Sí, Panchito, el que vostè recorda és cert. Jo li vaig explicar que casa meva es va construir sobre la runa de La Moneda bombardejada". La veu és de l'A. En Pancho la va conèixer fa anys, prenent te a casa seva, i en aquella reunió ella va fer al·lusió als curiosos orígens dels fonaments de casa seva. Tot i la sorpresa, l'oblit va anar difuminant la conversa a la memòria del meu amic fins que, quan faltaven pocs mesos per a la commemoració dels cinquanta anys del cop militar, el record revisqué. En Pancho era a casa meva per fer-me una pregunta que el tenia neguitós: "Has pensat mai on van anar a parar les restes de La Moneda bombardejada?"

Nosaltres sempre havíem tingut l'atenció posada en la recerca dels cossos. Durant els 17 anys que va durar la dictadura xilena, hi hagué aproximadament 2.123 persones assassinades, i, fins l'any passat, 1.093 persones detingudes desaparegudes. En total, hi hagué 3.216 persones executades o fetes desaparèixer. L'any 2023, l'Estat xilè, per primera vegada, va assumir com a obligació permanent fer-se càrrec de la recerca dels cossos i va llançar un pla per recuperar-los. Cinquanta anys després del cop militar, la mesura va arribar; tard, però la dimensió simbòlica que estableix és important. I cinquanta anys després, també podem fer-nos altres preguntes a banda de l'"on són?", formulat per dècades. Podem demanar-nos, per exemple, pel patrimoni. O demanar-nos: on van anar a parar les restes de La Moneda bombardejada?

La casa del govern va ser incendiada i destruïda per l'exèrcit de Xile després d'haver acollit 23 presidents de la República i haver-se mantingut dempeus segles. La destrucció d'aquest cos arquitectònic fou el preàmbul del que passaria al llarg dels anys següents amb altres cossos, altres edificis, altres arquitectures de pensament, acció i relació. La imatge de La Moneda bombardejada va quedar a l'inconscient d'una generació com la primera empremta del brutal canvi que patiria la vida del país. Potser aquest crim patrimonial mereix, cinquanta anys després, la nostra atenció.

Buscant les restes

Una altra possibilitat per continuar la història, o començar-la, podria ser el moment en què arribem amb el meu amic Pancho Medina i l'arqueòloga

Flora Vilches a fer una excavació a casa de l'A. Som al març del 2023. No estem soles: ens acompanya una colla d'arqueòlegs. Obsessionades amb la idea de trobar les restes de La Moneda, truquem a moltes portes fins a obtenir un mínim finançament que ens ajudaria a concretar una excavació. Per descomptat, ja havíem anat a casa de l'A, i havíem conversat amb la neboda, que actualment és la propietària de la casa, i havíem aconseguit que la recerca obsessionés la família, també. Tots volíem saber si era cert el que l'A declarava sense cap altra prova que el record.

Van ser mesos preparant-nos, fins que va arribar el moment de prendre possessió del pati. La Flora i el seu equip treballen minuciosament. Caven un quadrat d'un metre de diàmetre. Tot passa a un ritme lent, fora del temps ansiós de la quotidianitat, en una mena de parèntesi on la vida queda fora i l'excavació és el foc al voltant del qual la tribu es reuneix a explicar històries. Històries sobre el que ens convoca: les restes de La Moneda i la terra d'aquesta casa. La família se'ns afegeix. Narren les seves experiències en dictadura, les pròpies i les que han heretat.

A mesura que cavem, apareixen, als primers estrats de la terra, restes de les seves vides passades. Boletes de vidre, botons de plàstic, ossos de pollastre, una pilota de ping-pong sobre la qual algú havia dibuixat una cara de conill. La memòria de la família s'activa i recorden la pilota i les tardes de joc al pati, que abans no tenia rajoles. L'exercici arqueològic aixeca fantasmes, fa visible el que sembla absent malgrat tenir presència material; una presència que ha estat invisibilitzada per alguna raó, una presència absent. Les empremtes del relat històric d'aquesta família estan amagades sota els seus peus; només calia trobar-les perquè la memòria se'ls encengués i la seva vida actual es complementés amb aquest passat. Apareixen porquerietes d'altres temps, però cap té a veure amb les restes de La Moneda bombardejada.

L'exercici arqueològic aixeca fantasmes,
fa visible el que sembla absent malgrat
tenir presència material.

Després d'un metre
d'excavació sense haver trobat res més
que pedres rodones i petites de llera
de riu, perquè som relativament a prop
del riu, es deixa de cavar. S'ha produït
un silenci arqueològic. Llavors obrim
una nova excavació en un altre punt

del pati. Els dies transcorren i es barregen, s'enreden les converses, els esmorzars, els dinars, els cafès de mitja tarda. La terra que manipulem comença a inundar-ho tot. Arreu on trepitgem hi ha pols. Escombrem, sacsegem, però la terra ha estat remoguda i és a l'aire; ens anirà a parar als cabells, al menjar. Hem obert la porta a la terra, i ara és difícil fer marxa enrere. Els darrers quaranta anys d'aquesta família emergeixen desordenadament, sense inicis ni finals, es barregen amb les pedres de riu, amb els records recents i antics. Hem regirat els temps amb la nostra excavació, totes les capes que sedimenten aquest moment han estat trastocades i ja no hi ha claredat al terra que trepitgem, no sabem on som, i encara menys com explicar aquesta història, que ja no és meva, és de

la família, de l'A, d'en Pancho, de la Flora, de l'equip d'arqueòlegs i ves a saber de quanta gent més.

Com que no trobem res, demanem autorització per obrir una tercera unitat. No hi ha racó del pati que no hagi estat regirat per la nostra obsessió. Aquesta és l'última oportunitat, no podem continuar trencant rajoles. No hi ha recursos ni temps, ni tampoc paciència que aguantin aquesta invasió. La situació es desborda i dubtem que sota aquest terra hi hagi restes de La Moneda bombardejada. Potser n'hi havia hagut i les vam respirar sense adonar-nos-en. Potser ho vam començar a fer fa molt de temps, cinquanta anys, per ser més específica, i les portem a dins sense saber-ho. O potser només cal buscar i només ens queda acceptar que som pedres de riu, ossos de pollastre i escurrialles de plàstic colgats de terra.

Els misteris d'aquell matí en què els Hawker Hunter de la Fuerza Aérea van atacar el palau podrien ser desvelats per la runa, si tinguéssim accés a interrogar-la.

El matí de l'11 de setembre del 1973

La millor escena per acabar, que segurament era la millor per començar i no se m'havia acudit, és la que transcorre aquell matí de l'11 de setembre del 1973. El president Allende ha arribat d'hora a La Moneda. Allà sent el primer comunicat de la junta militar, l'aparició

dels tancs, l'inici de l'atac terrestre. Després fa el darrer discurs i, finalment, comença el bombardeig. Durant quinze minuts els Hawker Hunter de la Fuerza Aérea ataquen el palau, en destrueixen les dependències i provoquen el demolidor incendi. Pocs minuts després, els militars entren a La Moneda i troben el cos del president sobre una butaca, amb l'arma suïcida al costat.

Aquest resum és part de la informació que contenen les restes de La Moneda, siguin on siguin. Els misteris d'aquell matí podrien ser desvelats per la runa, si tinguéssim accés a interrogar-la. Marejades de terra, intoxicades de pols d'història, cavem i observem amb atenció esperant que aparegui alguna cosa. Hi som posades quan, a uns cinquanta centímetres de profunditat, un petit tros de rajola treu el cap. Amb una escombreta desembarassem els volts fins que ho podem veure amb claredat. És una rajola de tipus xocolata; en diuen així. La família no la reconeix, no té records de cap rajola així, no és part del paisatge ni de la casa ni del barri. Al cap d'una estona n'apareix una altra. I després, una altra. En Pancho i jo celebrem l'aparició. La Flora i els arqueòlegs es riuen de nosaltres: saben que no es pot donar res per fet, que tot s'ha de comprovar i que això va de preguntes més que de respostes, igual que escriure una història.

Entre festejos apareix un clau rovellat d'uns quinze centímetres. El mirem com si fos l'os d'un sant. És del segle XVIII. En aquest moment no ho sabem, estudis posteriors n'informaran. Encara que aquesta certesa no indica que necessàriament pertanyi a La Moneda, per a nosaltres sí que ho és. El clau i les rajoles i els trossos de maó aparegueren en aquesta

unitat, o potser a les altres, ja no me'n recordo bé, perquè tot es regira en la terra i en la memòria un cop barrejats els estrats de la terra. Les respostes que ordenaran aquesta recerca arribaran en el futur, si és que arriben, perquè una segona part d'aquest projecte és enviar les troballes a investigar. Però necessitem més fons. I més empentes.

Per acabar les excavacions hi ha un procediment que sembla un ritu, però que la Flora i el seu equip desenvolupen amb una fluïdesa inquietant. Cada sot es cobreix amb una malla de ràfia de plàstic. A sobre s'hi llança el material que se n'havia extret prèviament. Les pedres de riu tornen a la profunditat i, així mateix, les històries narrades per aquesta família: l'arribada a Santiago, els camioners, La Moneda, el cop, Allende, la construcció d'aquesta casa, els records de la dictadura. La terra torna a la terra, torna com nosaltres tornarem a la vida, regirades després d'aquesta experiència. Abans de donar per acabades les excavacions, l'equip enterra un sobre. A dins hi ha el nom de qui va fer la intervenció i en quina data, perquè, si algú hi topa, sàpiga de què es tracta i qui en van ser els responsables. És un missatge per als arqueòlegs del futur. Nosaltres hi participem. Introduïm al sobre una moneda, el tiquet d'una compra, porquerietes d'aquest estrat de vida on ens ha tocat viure, per agrair a la terra el regal de la seva memòria de faramalla. Les nenes de la família hi afegeixen un dibuix de la casa i de les possibles restes de La Moneda al subsol de casa seva. Potser la història es resumeix en això: un embolic de temps, records i porquerietes.

Avui continuem recol·lectant trossos de La Moneda. Volem escorcollar aquest cos trencat, les parts del qual volten per llocs insospitats. Trossos amagats sota els nostres peus, envoltats de pols i oblit, com si no fossin el que són, ossos d'un veritable sant. Les restes de La Moneda bombardejada són més a prop del que ens pensàvem i, probablement, per explicar bé la nostra història hem de continuar la recerca. Però quant de temps cal cercar? Té fi aquesta recerca? És probable que, així com els inicis són tramposos, els finals també ho siguin. No hi ha manera de saber quan s'acaba la història d'una recerca. Si parlem de cossos, mentre en quedí un sense aparèixer, la recerca no s'haurà acabat. I el sentit comú ens diu, cinquanta anys després, que aquesta història d'inici incert no tindrà mai final.

Aquesta crònica està associada al projecte *Exhumar la memoria*, de Francisco Medina Donoso. Sota la pregunta "Què va passar amb les restes de La Moneda bombardejada?", s'ha dut a terme una pràctica estesa que va obrir el procés de recerca l'11 de setembre del 2023, al Centro Cultural Palacio de La Moneda, amb una exposició. El projecte continua el seu curs, amb la intenció de recol·lectar les restes de La Moneda.

¿Cómo recordar la sed?
Editorial Minúscula, 2024

Preguntas frecuentes
Alquimia Ediciones, 2022

Voyager
Random House, 2020